

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduskond
ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond

**Nõukogude aja representatsioon
Eesti Päevalehes ja Postimehes
septembris 2006**

4+2 ajakirjanduse õppekava bakalaureusetöö (8 AP)

Urmas Reisberg
juhendaja: Maarja Lõhmus, *PhD*

Tartu
2007

Sisukord

SISUKORD.....	2
1. SISSEJUHATUS.....	5
1.1 TÖÖ EESMÄRK.....	5
1.2 TÖÖ OLULISUS.....	5
1.3 KÄESOLEVA TÖÖ SEOS SEMINARITÖÖGA.....	7
1.4 TÄNUD.....	7
2. TEOREETILISED LÄHTEKOHAID.....	8
2.1 Tegelikkus konstrueerimine keele abil.....	8
2.2 Representatsiooni mõiste.....	10
2.3 Diskursus kui representatsioonide järjepidevus.....	11
2.4 Müüdid.....	13
2.5 Narratiivid.....	14
3. SÜNDMUSED EESTIS 2006. AASTAL.....	16
3.1 NÕUKOGUDE AJAGA SEOTUD SÜNDMUSED EESTIS 2006. AASTAL.....	16
3.2 PRESIDENDIVALIMISED (AUGUST – SEPTEMBER 2006).....	16
4. UURIMUSE LÄBIVIIMINE.....	19
4.1 UURIMUSE EESMÄRK JA UURIMISKÜSIMUSED.....	19
4.2 ANALÜÜSI ÜHIK.....	19
4.3 VALIM.....	20
4.3.1 Valimi moodustamise kriteeriumid.....	20
4.3.2 Valimi moodustamise printsiibid.....	21
4.3.3 Valimi moodustamine.....	22
4.3.4 Valimi üldkirjeldus.....	22
4.4 MEETODITE TEOREETILINE TAUST.....	24
4.4.1 Kontentanalüüsi teoreetiline taust.....	24
4.4.2 Piltide kontentanalüüs.....	25
4.4.3 Diskursuse analüüsi teoreetiline taust.....	26
4.5 MEETODI RAKENDAMINE.....	27
4.6 VALIMI JA MEETODI KRIITIKA.....	30
5. TULEMUSED JA ANALÜÜS.....	32
5.1 „NÕUKOGUDE“ SÕNA JAOTUMINE AJALEHES.....	32
5.1.1 „Nõukogude“ sõna sisaldavate artiklite pikkused.....	32

5.1.2 „Nõukogude“ sõna jaotumine žanrite ja rubriikide kaupa.....	32
5.1.3 „Nõukogude“ sõna jaotumine teemade kaupa.....	34
5.2 NÕUKOGUDE AJA NARRATIIVID (MÜÜDID).....	34
5.2.1 Lugu Nõukogude sõdurist, kes okupeeris Eesti maa ja rahva.....	35
5.2.2 Lugu Nõukogude Liidu lagunemisest ja lagundamisest.....	37
5.2.3 Lugu kahest rivaalist – Läänest ja Nõukogude Liidust.....	38
5.2.4 Lugu agressiivsest ja imperialistlikust Venemaast.....	39
5.2.5 Lugu Nõukogude aja valedest.....	40
5.2.6 Lugu vaprast vene rahvast, kes purustas fašismi.....	41
5.2.7 Narratiivide konflikt.....	41
5.3 NÕUKOGUDE AJA IKOONID	42
5.3.1 Isikud.....	42
5.3.2 Lenin.....	42
5.3.3 Stalin.....	43
5.3.4 Nõukogude aeg kui militarne diskursus.....	44
5.4 NÕUKOGUDE AJA PERIODISEERIMINE.....	44
5.4.1 „Nõukogude aja“ termini kasutamine.....	44
5.4.2 Nõukogude aja alaperioodid ja sünonüümid.....	46
5.5 NÕUKOGUDE AJA VISUAALSED REPRESENTASIOONID.....	47
5.5.1 Visuaalsete representatsioonide üldiseloostus.....	47
5.5.2 Nimelised isikud.....	49
5.5.3 Anonüümsed isikud.....	50
5.5.4 Sündmused.....	51
5.5.5 Objektid.....	51
5.5.6 Nõukogude Liidu sümbolid.....	52
5.5.7 Aastarvud.....	53
5.6 PRONKSMEHE MÜÜT.....	54
5.7 „NÕUKOGUDE AJA“ KVALITATIIVNE SISU	55
5.7.1 Hinnang Nõukogude ajale.....	55
5.7.2 Nõukogude aeg arvamuskirjeldustes argumendina.....	56
5.7.3 Nõukogude diskursusega seotud opositsioonid ja paralleelid.....	57
5.8 NÕUKOGUDE AJA REPRESENTATSIOON PRESIDENTIVALIMISTE KAJASTAMISEL.....	59
5.8.1 Hinnang Nõukogude ajale presidentivalimiste kirjeldustes.....	59
5.8.2 Vastandumine Nõukogude ajale.....	60
5.8.3 Okupatsioon ja kommunistid vs meie.....	61
5.8.4 Nõukogude aeg ja Arnold Rüütel.....	62
5.8.5 Nõukogude Liit ja demokraatia-küsimus päevalehtedes 2006. a septembris.....	63
5.9 TULEMUSTE KOKKUVÕTE.....	65
6. DISKUSSIOON.....	68
6.1 AJALOONARRATIIVID AJALEHTEDES.....	68

6.2 PRESIDENDIVALIMISED.....	70
6.3 PRONKSSÕDURI KÜSIMUS.....	72
6.4 PÕLVKONDADE KONFLIKT.....	73
6.5 „MEIE“ JA „NENDE“ KONFLIKT.....	74
6.6 TÖÖ LAIENDAMINE JA VÕRDLUS-UURINGUD.....	75
7. KOKKUVÕTE / SUMMARY.....	77
7.1 „NÕUKOGUDE AJA REPRESENTATSIOON EESTI PÄEVALEHES JA POSTIMEHES (SEPTEMBRIS 2006)“.....	77
7.2 „REPRESENTATION OF SOVIET TIMES IN TWO ESTONIAN NEWSPAPERS (ESTONIAN DAILY AND POSTMAN) IN SEPTEMBER 2006“ ...	78
VIIDATUD KIRJANDUS.....	80
LISAD.....	82
LISA 1. ONLINE-OTSINGUMOOTORIGA LEITUD ARTIKLITE NIMEKIRI.....	82
LISA 2. KODEERITUD ARTIKLITE NIMEKIRI.....	82
LISA 3. KODEERIMISJUHEND.....	82
LISA 4. TÄIDETUD KODEERIMISTABEL.....	82
LISA 5. NÕUKOGUDE AEG ÕPIKUTES (LÜHIREFERAAT).....	82

1. SISSEJUHATUS

1.1 TÖÖ EESMÄRK

Käesoleva töö eesmärk on uurida, miks ja kuidas tänapäeval eesti päevalehtedes viiteid Nõukogude ajale (Eestis 1940-1941, 1944-1991). Töö uurib, milline on artiklites loodud Nõukogude aja tähendus. Eeskätt keskendub see uurimus küsimusele, *kuidas kasutatakse Nõukogude ajaga seotud diskursusi ja retoorikat poliitilises debatis*.

Töö jaoks viisin läbi empiirilise uurimise 2006. aasta septembrikuu Eesti Päevalehe ja Postimehe artiklite põhjal (Edaspidi ka lühendatult EPL ja PM).

2006. aasta septembris kirjutati ajalehtedes kõige rohkem kahel teemal – seoses Tallinna Pronkssõduri ja presidendivalimistega. Nendel kahel teemal kirjutatud artiklid on seetõttu ka käesolevas töös kõige põhjalikumalt analüüsitud.

Enne päevapoliitikale pühendatud artikli analüüsimist pidin vaatlema ajalehti laiemalt, et näha, milline on Nõukogude aja üldisem käsitus nendes kahes lehes (ja üldistatult kogu eesti meedias). Uurisin, millistes raamides sellest ajastust kõneldi ja milliseid märksõnu selle kirjeldamisel esile toodi. Töö kaasas ka visuaalsed representatsiooni vahendid.

1.2 TÖÖ OLULISUS

Käesolev töö ei uuri, milline on artiklite vastuvõtmise protsess – teisisõnu, kuidas mõistavad ja mõtestavad artiklites esitatud „Nõukogude aega” lehelugejad. See küsimus jääb järgnevate uurimuste lahendada.

Ometi peitub just tähenduste vastuvõtu protsessis ka selle töö olulisim põhjus. Analüüsitud ajalehetekstid ei ole ainult sõnad paberid, vaid neil on konkreetsed tagajärjed inimeste käitumises.

Kasutades diskursuseuuriija Fran Tonkissi sõnu, „vormivad erinevatele sotsiaalsetele faktoritele omistatud tähendused ja selgitused seda, kuidas inimesed neile tähendustele reageerivad.“ (Tonkiss 1998: 249)

See „reageerimine” hõlmab endas nii üksikuid poliitilisi otsuseid kui ka masside käitumist. Võime siin näiteks tuua Pronksmehe küsimuse, mis käesoleva aasta aprillis viis rahvarahutusteni. Samuti aitab „Nõukogude aja” tähenduse tundmine meil selgitada tulemusi viimastel valimistel (presidendivalimised sügisel 2006. ja Riigikogu valimised kevadel 2007).

Ajastute mõtestamine ei piirdu muidugi vaid kitsaste küsimustega, vaid on lahutamatult seotud kogu ühiskonna toimetehhanismidega ja identiteediga. Nõukogude ajastuga seotud argumendid, mida kasutati septembrikuus kahe aktuaalse teema raames, võivad korduda ka teistes teemade ja arutluste juures.

Nii aitab representatsiooni uurimine meil paremini mõista meie oma kultuuri. Selle põhjal, mida ja kuidas räägitakse ajalehtedes, saame me mingisuguse ettekujutuse sellest, milline on kogu ühiskonna arusaam mingist märgist.

Andres Kõnno kirjutab oma magistritöös, et „võib eeldada, et ajakirjanduse sisu organiseeritus peegeldab ka selle keskmise tarbija „profiili”. Massidele vahendatud kommunikatsiooni uurimine tähendab järelduste tegemist selle informatiivse mitmekesisuse ehk infokeskkonna kohta üldiselt.“ (Kõnno 2003: 111)

Teiseks peame me silmas pidama, et ajalehetekstid mitte ainult ei peegelda kaasaja kultuuri, vaid need ka taasloovad seda. Sotsioloogia õpik viitab, et „meedia on vaieldamatult suur mõjuvõim inimese kujunemise ja emotsioonidega manipuleerimise üle.“ (Beth et al. 2000: 76)

Eriti oluliseks muutub see aspekt nende inimeste osas, kel endal otsene kokkupuude Nõukogude ajaga puudub ja kes seega saavad anda hinnangu sellele perioodile vaid läbi selle, mida nad on lugenud või kuulnud. Olgu lisatud, et tänaseks moodustab ligi 15% Eesti elanikkonnast inimestest, kes on sündinud pärast taasiseseisvumist (ESTA 2006).

Käesolev töö on loodetavasti kasulik lugemine ka ajakirjanikele eneserefleksiooniks. Seda eesmärki teenib töö eelkõige läbi valitsevate müütide väljatoomise. Need müüdid esinevad ajalehetekstides vaikimisi eeldustena. Kui neid müüte mitte teadvustada, siis hakkavad need kammitsema ajakirjanikutööd, pannes ajakirjanikke märkama vaid detaile, mis kinnitavad üldist mustrit.

1.3 KÄESOLEVA TÖÖ SEOS SEMINARITÖÖGA

Käesoleva uurimisega samal teemal kirjutasin ma 2006. aasta sügisel oma seminaritöö. Selle töö pealkiri oli „Nõukogude aja representatsioon ajalehes Postimees septembris 2006“.

Seda seminaritööd võib käsitleda kui ettevalmistust bakalaureusetööks. Seminaritöös uurisin ma artikleid ainult ühest ajalehest – Postimehest. Kuna teaduslikud ambitsioonid olid seminaritöös väiksemad, rakendasin ma selles vaid kontentanalüüsi.

See töö andis mulle võimaluse teha esimest süvendatud tutvust uuritavate artiklitega ja koguda ka mõningaid andmeid Nõukogude diskursuse kohta. Samuti sain seminaritööd tehes proovida ja katsetada oma meetodit ja leida viis, kuidas kõige otstarbekamalt rakendada diskursuseanalüüsi.

Käesoleva bakalaureusetöö kirjutamine tähendas täiendavat kodeerimist diskursuseanalüüsi läbiviimiseks. Samuti tuli algusest peale kodeerida kõik Eesti Päevalehe artiklid.

1.4 TÄNUD

Soovin siinkohal tänada ja avaldada tunnustust oma juhendajale Maarja Lõhmusele, kes kõigi nende kuude jooksul, mis kulus töö kirjutamiseks, ei kaotanud hetkekski optimismi ei minu ega minu valitud teema suhtes.

Samuti tänan *PhD* Triin Vihalemma tema soovitude ja nõuannete eest minu seminaritöö kaitsmisel.

Tänan ka oma kursusekaaslast Holger Roonemaad ja Tartu Ülikooli ajakirjandusosakonna raamatukoguhoidjat Maio Vanikot, kes varustasid mind tööks vajalike materjalidega. Töö kokkuvõtte tõlke parandamise eest tänan Anna Harti.

Minu eriline tänu kuulub mu headele sõpradele Kadi Põdersalule ja Tiit Kuuskmäele, kes julgustasid mind selle mahuka teemaga tööle asuma.

2. TEOREETILISED LÄHTEKOHAD

2.1 Tegelikkus konstrueerimine keele abil

Käesolev töö kuulub meediasemiootilisse uurimistraditsiooni.

Semiootilise lähenemise järgi tuleb teha selge vahe päris maailma ja selle mõistmise-mõtestamise vahele. Tuleb omaks võtta idee, et maailm, nii, nagu me seda tajume, ei ole maailm oma vahetus olekus, vaid meie ettekujutus sellest maailmast. Seejuures see ettekujutus on vahendatud märkide abil. Oma mõtetes, kõnes ja tegudes ei manipuleeri me mitte asjade endiga, vaid meie ettekujutusega neist märkidest. Seejuures nende asjade tähendused ei ole rangelt fikseeritud.

Stuart Hall kirjutab oma artiklitekogumikus „Representatsioon“, et tähendused luuakse. Tähenduste loomine toimub keele abil. Selline keele võime tuleneb sellest, et keel toimib kui representatsiooniline süsteem.

Hall juhib tähelepanu keele kesksele kohale meie kultuuris. Hall kirjutab, et keel on „privilegeeritud meedium, milles me 'saame asjadest aru', milles me loome ja vahetame tähendusi.“ (Hall 1997: 1)

„Asjade“ (*things*) all ei pea Hall silmas ainult füüsilise maailma objekte, vaid kõike, mida on võimalik tähistada. Nõndasamuti tekib alles keeles tähendus ka subjektidele ja sündmustele.

See viimane asjaolu selgitab, miks on oluline uurida tähenduste loomise protsessi. Läbi tekstide konstrueeritakse ka sotsiaalsed identiteedid. Keel suudab jagada, stereotüpiseerida ja kategoriseerida erinevaid inimesi ja inimeste grupe. Keele abil moodustuvad näiteks kategooriad „meie“ ja „nemad“. (Tonkiss 1998: 247)

Oma töös uurin ma midagi väga abstraktset – üht ajastut. See on *asi*, millele meil mingit käegakatsutavat, meeltegatajutavat vastet ei leidu. „Nõukogude aeg“ on kokkuleppeline termin, millel on sisu (tähendus) ainult kultuuris, ainult läbi keele.

Seega peame me enne tähenduse uurimist mõistma, mis on *keel*.

Juri Lotman nimetab keeleks märkide ja nendevaheliste seoste süsteemi – see tähendab *igasugust modelleerivat (märgi)süsteemi, mis seob omavahel mingisse korrapärasesse struktuuri oma elemendid*. (Lotman 1990: 9)

Lotman kasutab *keele* asemel ka *koodi* mõistet. Seda viimast mõistet pole käesolevas töös selguse huvides paralleelselt kasutusele ei võetud.

Lotmani järgi ei tule keeleks (koodiks) lugeda ainult sõnalist (kirjutatavat ja räägitavat) keelt, vaid keeleks ka nt muusikat (helikõrgused), liiklusemärgid (visuaalsed kujutised) jne. Ajalehekeele elementideks võime pidada niisiis ka kõikvõimalikke pilte ja illustratsioone.

Veelgi enam – keele elementideks on ka visuaalselt „nähtamatud“ keele osad. Näiteks on tähenduslik see, mis küljel mingi artikkel asub, ja see, kuidas see lehekülg on kujundatud.

Seda infot, mis jääb tekstist endast väljapoole, aga on samas sellest tekstist lahutamatu, nimetan Lotmani eeskujul *kontekstiks*.

Keele elemendid ilma keeleta (ilma keelekontekstita) ei omaks tähendust. Tähendust omavad nad „koos“ keelega. (Lotman 1990 põhjal).

Keele-märgisüsteem on väga vajalik, sest just selle abil on võimalik kommunikatsioon, millega edasi anda oma teadmisi, ideid ja tundeid. Lisaks sellele, et keel *võimaldab* kommunikatsiooni, omandavad asjad oma tähenduse alles kommunikatsioonis. (Hall 1997)

Hall kirjutab, et asjad omandavad oma tähenduse läbi viisi, kuidas me nende märgistajaid kasutame, kuidas me neist räägime, mõtleme ja arvame – läbi selle, kuidas me neid representeeri.

„Tähendusi luuakse ja vahetatakse pidevalt igas personaalses ja sotsiaalses interaktsioonis, milles me osaleme.“ (Hall 1997: 3)

Tähenduste edasikandumine ühelt inimeselt teisele ei ole muidugi täielik. Hall ütleb, et „tähendus on dialoog – seda mõistetakse alati vaid osaliselt, seda jagatakse alati ebavõrdselt“ (Hall 1997: 4)

Tonkiss lisab, et viis, kuidas keelt kasutatakse, on harva süütu. „Kõne ja tekst on üles ehitatud nii, et luua kindlaid tähendusi ja efekte.“ (Tonkiss 1998: 247)

Siinkohal peame vahe sisse tegema *keelet* ja *tekstidel*.

Keelt ennast ei saa me otseselt uurida, kuna see eksisteerib vaid mentaalselt. Selleks, et uurida keelt, et näha keele reegleid, peame me uurima *tekste*. Tekstid on keele meeltega-tajutavaks väljendiks.

Lotman kasutab *teksti* mõistet ainsuses. Lihtsuse huvides on käesolevas töös aga peetud *teksti* all silmas mingit tervik-teksti (st nt artiklit, pilti vms), mitmusevormis *tekstide* all on silmas peetud tekstidekogumit (nt mitu artiklit, aga ka mitmest tekstist koosnevat artiklit). Artikli mõiste defineerin hiljem „Analüüsi ühiku“ peatükis (4.2).

2.2 Representatsiooni mõiste

Olen käesolevas töös seni teadlikult vältinud töö pealkirjas kasutatud „representatsiooni“ defineerimist. Püüdsin esmalt muude terminite abil välja joonistada selle teoreetilise raamistiku, millele minu representatsiooni-käsitlus on ehitatud.

Representatsiooni-mõiste on otsene laen inglisekeelsest sõnast *representation*.. „Semiootika alustes“ on tõlkijad selle termini eestikeelse vastena kasutanud sõna „esitus“. (Deely 2005: 13)

Käesolevas töös on võõrsõnalist „representatsiooni“ eelistatud seetõttu, et sellisel kujul on see termin laialdaselt kasutusel Tartu Ülikooli ajakirjandusosakonnas.

Halli järgi on *representatsioon* see, mille kaudu seotakse omavahel keel ja „tegelik“ maailm. (Hall 1997: 16). Representatsiooni võib käsitleda kui vahendit, mille abil keel „töötab“. (Hall 1997: 4)

Representatsioon on viis, kuidas midagi kirjeldatakse või mida millegi kohta öeldakse. Representatsiooni käigus (taas)luuakse tähendus.

Representatsioon hõlmab endas kõiki viitamiskordi, milles representeeritavast räägitakse/kirjutatakse. „Representatsioon“ võib tähistada nii üksikjuhtumit ühe teksti (artikli) piires, kui ka representeeritava üldpilti suurema tekstikogumi põhjal. Selliselt – nii üksikjuhtumi kui

üldistusena – on see mõiste kasutusel ka käesolevas töös.

Nõukogude aja representatsioonist võib rääkida nii artikli tasandil, see võib aga tähistada ka nende üksik-representatsioonide summana. Selles üldistavamas tähenduses on „Representatsiooni“ mõiste ka töö pealkirjas..

Nõukogude aja representatsioon on kõik see, mida ja kuidas Nõukogude ajast kirjutatakse ja räägitakse. Seejuures otsus, kas miski representeerib Nõukogude aega/Liitu või mitte, on jäetud tekstide autorite teha – kui tekstis kasutatakse otseseid või kaudseid viiteid Nõukogude aja põhiterminitele (nt „Nõukogude“ mõiste), märksõnadele ja ikoonidele, siis ongi tegemist Nõukogude aja representatsiooniga.

2.3 Diskursus kui representatsioonide järjepidevus

Märkide tähendused keeles ei fikseeru, vaid muutuvad. Selle põhjal võiks justkui oletada, et igasugune representatsioon on täiesti vaba ja elab ainult iseendas. Päris nii see siiski pole.

Tähenduste „uuendamine“ ei on dikteeritud varasemalt määratud tähenduste poolt. Ainult sedasi on võimalik kommunikatsioon.

Kommunikatsioonis osalejad peavad jagama „sarnaseid mõtteid, kujutlusi ja ideid, mis võimaldaks neil sarnaselt mõelda ja tunnetada ümbritsevat maailma – st üsna sarnasel moel interpreteerida maailma.“ (Hall 1997: 4)

Lotmani sõnastuses on suhtlemine võimatu, kui rääkija ja kuulaja (käesolevas töös teksti kirjutaja ja teksti lugeja) keeleruumid üldse ei lõiku. (Lotman 1992:14)

Kõige laiemas mõttes, selleks, et üldse midagi öelda, peavad inimesed rääkima samas keeles.

Sellist representatsioonide järjepidevust nimetab Michel Foucault *diskursuseks*. *Diskursus on representatsiooniline süsteem*, mis aitab moodustada mõttekaid lauseid.

Diskursuse all pidas Foucault silmas viisi, kuidas me millegi kohta oma mõtteid representeerime – see on lausete hulk, mis võimaldab meile keelt, et rääkida mingist(l) teemast(l) mingil kindlal

ajahetkel. (Foucault 2005a)

„Diskursus“ viitab kindlale korrale keeles, millega kaasneb kindel terminoloogia ja mis kodeerib kindlaid teadmiste vorme. Kõige lihtsam viis endale diskursust ette kujutada on mõelda sellele, millist keelt kasutavad ühe eriala spetsialistid – näiteks arstid. (Tonkiss 1998: 248)

Tonkissi järgi mahub diskursuse mõiste alla kolm „dimensiooni“. Sellega võime kirjeldada „reegleid“ ühele lausungile, ühele tekstivormile (näiteks privaatne vestlus) võis siis ka üldisemale süstematiseeritud korrale, kuidas keelt kasutatakse. (Tonkiss: 247)

„Diskursus tagab meile mingid kindlad viisid, kuidas mingil teemal rääkida, defineerib aktsepteeritava ja mõistuspärase viisi, kuidas kõnelda, kirjutada või ennast väljendada. Ühtlasi diskursus reglementeerib ja keelab – limiteerib ja piirab kõiki teisi viise kõnelemiseks ja enese väljendamiseks mingi teemaga seoses või sellekohase teadmise konstrueerimisel.“ (viidatud Hall 1997:44 kaudu).

Foucault jaoks seob diskursus *keelet* ja *praktika*. Iga kord, kui juhtub diskursiivne sündmus – see tähendab, räägitakse samast asjast, samal viisil või sama strateegiaga – uueneb *diskursiivne praktika*. Samal ajal ei saa aga midagi tähenduslikku öelda, ilma et see lähtuks senisest *diskursiivsest praktikast*. (Foucault 2005.b: 19)

Foucault järgi tunneb diskursus ensele sobivad väited (lausungid) ise ära, samas pole aga millelgi tähendust väljaspool diskursust. (Foucault 2005b: 27 ja 28).

Diskursuse mõiste olulisus seisneb asjaolus, et diskursus on lahutamatult seotud võimuga ja institutsioonidega, mis läbi diskursuse seda võimu teostavad. (Foucault 2005b)

Käesolevas töös tuleb palju juttu *Nõukogude diskursusest*. See on lühend „Nõukogude aja representatsioonide diskursusest“.

Nõukogude diskursuse all on silmas peetud kõigi Nõukogude aja ja/või Nõukogude Liidu representatsioonide jada.

Nõukogude diskursust on käsitletud kõige laiemas mõttes, kaasates näiteks mõisted, nimesid, esitatavaid fakte, pilte, visuaalseid ikoone jms. Lisaks sisaldab diskursus endas ka viisi, kuidas kõiki neid nimetatud komponente esitataks, millistes pakettides neid esitataks. Nii kaasab see töö diskursuse uurimisel mitte ainult objektiivsed kriteeriumid (teemad, nimed, faktid), vaid ka Nõukogude diskursuse subjektiivsed aspektid – sellele ajastule ja ajastuga seotud subjektidele, objektidele, ideedele jne omistatavad hinnangud.

2.4 Müüdid

Käesolevas töös ei pääse kuidagi mööda Roland Barthesi käsitlestest *müütidest*.

Barthesi teooriat lühidalt kokku võttes on müüt kirjutamata lausete hulk, mis lihtsustab maailmast arusaamist. Müüdi põhiprintsiibiks nimetab Barthes „ajaloo muundamist loomulikuks“ (Barthes 2004: 253).

Oma raamatus „Mütoloogiad“ alustab Barthes müüdi mõiste seletamist selle sõna etümoloogiast. Ta kirjutab, et „müüt on kõne (*parole*)“.

Sealsamas ta aga täpsustab, et „müüt ei saa olla objekt, mõiste ega idee – ta on tähistamisviis (*mode de signification*), ta on vorm“. (Barthes 2004: 227)

Müüt on *pakett vaikimisi seoseid*, mis kaasnevad mingist teemast rääkides.

Barthes kirjutab järgmist: „Kui mõte muutub vormiks, kaovad kujutise juurest temaga varem seotud teadmised, et paremini vastu võtta uusi, mõistes sisalduvaid teadmisi.“ (Barthes 2004: 240)

Müüdi põhitunnuseks peab Barthes seda, et see on üldiselt omaksvõetud. Seejuures ei tähenda see seda, et müüt oleks täielikult omaks võetud kõigi poolt. Pigem võib seda defineerida tendentsina. (Barthes 2004: 241)

Müüdi tekkemehhanism seisneb inimese mälu (või siis ka näiteks lehepinna) piiratuses. Kuna pole võimalik kirjutada või meeles pidada kõike, siis tuleb teha valik. Barthesi sõnastuses „vorm laseb paljudel analoogiatel maha pudeneda, jättes alles ainult mõne.“ (Barthes 2004: 250).

Läbi selliste valiku aga reaalsus „deformeerubki“. Müüt otseselt ei valeta ega kinnita, küll aga moonutab. Müüdi otstarve kaob, kui edastada piisaval hulgal teadmisi.

Seepärast eelistab müüt „töötada nappide, mittetäielike kujutistega nagu karikatuurid, paroodiad, sümbolid jms., kus mõte on juba selgelt eristunud ja valmis tähendust vastu võtma.“ (Barthes 2004: 250)

Müütide oht seisneb järgnevates Barthesi sõnades: „Müüdi tarbija peab tähendust faktide süsteemiks. Müüti loetakse nagu faktilist süsteemi, ehkki see on tegelikult üksnes semioloogiline süsteem.“ (Barthes 2004: 254)

2.5 Narratiivid

Müüdi mõistega paralleelselt võtan sellest töös kasutusele *narratiivi* mõiste.

Võõrsõnastik (1999) defineerib selle mõiste kui „jutustuse, sündmusliku esitluse ajalis-loogilises järgnevuses”.

Käesolevas töös on narratiivi käsitletud kitsamalt, nii et see sisaldab endas ainult jutustusi ajaloosündmuste seletamiseks. Narratiivide all on silmas peetud artiklitesse põimitud jutustusi, mille tundmist lugejalt eeldatakse ja mis annavad kätte võtme teksti sõnumi mõistmiseks. Seejuures narratiivi üleskirjutist tekstides enamasti ei kohta, küll aga läbivad narratiivide lõigud erinevaid tekste.

Minu töös võib *narratiivi* pidada üheks Barthesi *müüdi* ala- või eriliigiks (Barthes ise narratiividest ei räägi. Narratiivi iseärasuseks on see, et see seletab ajaloolisi fakte ja erinevate jõudude rolle, kasutades selleks mütoloogilist-abstraktset jutustust. Narratiivi komponentideks on kergesti markeeritavad, aga suure üldistusjõuga tegelased (nt „eestlased“), ning ajas ja ruumis paigutatavad sündmused. Need narratiivid ei kuulu pelgalt sõnalisse teksti, vaid esinevad näiteks ka fotodel ja illustratsioonidel.

Narratiivi eesmärk, nii nagu müüdilgi, seisneb maailma kujutamises mingil kindlal viisil. Info esineb pakettidena, mille eesmärk on kujutada tegelikkust mingil kindlal viisil. Nii jagavad narratiivid inimesi näiteks „meiks“ ja „nendeks“, õigustades või õilistades „meie“ tegevust. Narratiivide komponendid kujutavad endast ikoone, millele viitamine juba iseenesest „elustab”

need narratiivid.

Narratiivid esinevad tekstides vaieldamatute tõsiasjadena, kindlate pidepunktidenä maailmas. Ehkki ajaloolised narratiivid põhinevad ajaloolistel faktidel ja esitavad ennast objektiivsete ja neutraalsetena, on need olemuselt subjektiivsed ja nende jutustamisviis sarnane mütoloogilisega.

3. SÜNDMUSED EESTIS 2006. AASTAL

Järgnevates peatükkides on esitatud lühikokkuvõtte sündmuslikust kontekstist, kuhu 2006. aasta septembrikuu artiklid paigutusid. Selleks on välja toodud peamised teemad, millega 2006. aastal Nõukogude ajaga seotud mõisted aktualiseerusid. Samuti esitan septembrikuu põhiteem – presidendivalimiste – käigu.

Alljärgnev kokkuvõtte on koostatud töö autori poolt selleks, et järgnevat analüüsi oleks lihtsam jälgida. Sündmused sellesse kokkuvõttesse on valitud autori subjektiivse eelistuse alusel.

3.1 NÕUKOGUDE AJAGA SEOTUD SÜNDMUSED EESTIS 2006. AASTAL

Kogu 2006. aasta hoidsid inimeste meeli erksana sündmused, mis keerlesid Tallinna Pronkssõduri (ehk Pronksmehe) monumendi ümber. Mais toimunud meelevaldustel läks Pronkssõduri juures vene- ja eestimeelsete vahel mitmel korral kähmluseks ja politsei võttis monumendi oma valve alla. Seejärel sai Pronkssõduri saatusest avalikus debatis üks põhiküsimusi.

22. septembri eel pinged Pronkssõduri ümber kasvasid. Tuntakse seda päeva ju kui Tallinna vabastamise aastapäeva, mida inimestel kombeks Tallinnas Tõnismäel tähistamas käia. Kartustele vaatamata piirdus 2006. aasta septembris selle tähtpäeva tähistamine rahumeelse meelevaldusega.

Augusti lõpus tõi aga üks teine kuupäev Nõukogude aja jõuliselt ajalehtedesse. 20. augustil möödus 15 aastat Eesti taasiseseisvumisest.

Septembrikuule andsid kõige rohkem ilmet aga presidendivalimiste teemalised artiklid. Mälu värskendamiseks annan ma presidendivalimiste käigust lühikese ülevaate järgmises peatükis.

3.2 PRESIDENDIVALIMISED (AUGUST – SEPTEMBER 2006)

2006. aasta presidendivalimistest hakati ajakirjanduses pikemalt rääkima juba kevadel, kui

Reformierakond esimese parteina tegi 23. märtsil avalikuks oma kandidaadid. Nendeks olid hilisem president Toomas Hendrik Ilves (kes kuulus Sotsiaaldemokraatlikku erakonda), Paul-Eerik Rummo ning Laine Jänes. Reformierakonna järel esitasid oma kandidaadid ka teised erakonnas.

Kevadel ja suvel toimunud arutelude järel langes suurem osa väljapakutud kandidaatidest kõrvale ja sõelale jäid vaid Ene Ergma ja Toomas-Hendrik Ilves. Senine president Arnold Rüütel lubas Riigikogus mitte kandideerida. Küll aga lubab ta Keskerakonnal ja Rahvaliidul end kandidaadina üles seada valimiskogusse, kui Riigikogu hääletus ei peaks tulemusi andma.

Järgnevalt on esitatud presidendivalimiste ja selle meediakajastuse kokkuvõtte tabeli kujul.

Kuupäev	Sündmus
28. august 2006	Esimene hääletusvoor Riigikogus. Presidendikandidaadiks esitati Ene Ergma, kes kogus 65 häält (Vaja olnuks 68). Rahvaliidu ja Keskerakonna liikmed Riigikogu valimistel ei osalenud.
29. august 2006	Teine hääletusvoor Riigikogus. Presidendikandidaadiks esitati Toomas Hendrik Ilves, kes kogus 64 häält (üks sedel oli märgistamata). Ilves seatakse automaatselt üles kolmanda vooru kandidaadiks. Selles voorus kordub sama, mis teiseski. Ilves seatakse automaatselt valijatekogu kandidaadiks.
29. august – 1. september 2006	Ajakirjandus reageerib pahameeletormiga. Riigikogus toimunud hääletamise kirjeldamiseks kasutati näiteks sõnu „ebaõnnestud“, „jant“ (Toomas Sildam, 30. 08, PM), „nurjumine“ (Kai Kalamees, 30. 08, EPL) ja „äpardumine“ (Toomas Sildam ja Tuuli Koch, 31. 08, PM). Valitsuse nõunik Ülle Aaskivi läks veelgi kaugemale, nimetades seda „katastroofiks“ (Aivar Reinap, 28.08, PM Online). Tallinna Ülikool reageeris valimistele sellega, et loobus oma avaaktusel 1. septembril laulmast üht salmi Gaudeamusest, milles avaldatakse tänu oma riigile (Tuuli Koch, 01.09, EPL).
31. august 2006	Eesti Ekspress avaldab artikli, milles süüdistab Arnold Rüütli seostes Nõukogude aegse Johannes Hindi represseerimisega. Arnold Rüütel ise nimetas seda süüdistust hiljem „täiesti alusetuks“. See Ekspressi poolt õhku paisatud <i>agenda</i> jäi aga ajalehtedes aktuaalseks mitmeteks nädalateks. Näiteks 15. septembril seadis Euroopa inimõiguste kohtu kohtunik Rait Maruste oma artiklis kahtluse alla Arnold Rüütli süümevande. Sedagi kahtlust nimetas Arnold Rüütel alusetuks.

Kuupäev	Sündmus
13. september 2006	„80 haritlast“ teevad ühisavalduse Ilvese kandidatuuri toetamiseks.
17. september 2006	Ilvese ja Rüütli väitlus Vikerraadio eetris.
21. september 2006	Ilves ja Rüütel väitlevad Harjumaal Oru külakeskuses omavalitsusjuhtide ees.
22. september 2006	Ilves ja Rüütel väitlevad Eesti Televisioonis Andres Kuuse juhitud saates.
18. september 2006	Esilinastub kinos Sõprus dokumentaalfilm „Arnold Rüütel. Lõpetamata lause“.
21. september 2006	Keskerakond ja Rahvaliid seavad Toomas Hendrik Ilvese kõrvale ametlikult Arnold Rüütli kandidatuuri.
23. september 2006	<p>Valimistepäev.</p> <p>Ilvese toetajad korraldavad kontserdi Tallinnas Tammsaare pargis, Rüütli toetajad Estonia teatri vastas parkimisplatsil.</p> <p>Estonia teatris valib valimiskogu Eesti presidendiks Toomas Hendrik Ilvese napi 174 poolthäälega (vaja oli 173 häält). Arnold Rüütel saab 162 häält.</p> <p>Kehtetuid hääletussedeleid on üks, märgistamata kaheksa.</p>

TABEL 1. Presidendivalimiste käik ja selle meediakajastus augustis ja septembris 2006

4. UURIMUSE LÄBIVIIMINE

4.1 UURIMUSE EESMÄRK JA UURIMISKÜSIMUSED

Käesoleva töö jaoks viisin läbi uurimuse, mille eesmärk on uurida Nõukogude aja tähendust Eesti meedias.

Töö seadis endale kaks uurimisküsimust. Esimeseks ülesandeks oli kaardistada Nõukogude diskursuse üldpilt ajalehtedes. Mind huvitas, milles seisneb Nõukogude aja representatsioon. Seejärel tuli uurida, kui palju selliseid representatsioone esines ning millises kontekstis (millised teemad, rubriigid, positsioon artiklis jne).

Pärast nendele küsimustele vastuse leidmist sai asuda töö teise põhilise uurimisküsimuse juurde. See puudutas keskendumist Nõukogude aja representatsioonile sisepoliitiliste teemade raames. Mind huvitas, millal, miks ja kuidas viidatakse artiklites Nõukogude ajale ning kasutatakse selle ajastu märgisüsteemi argumendina. Püüdsin uurida, kes seliseid argumente esitada saab ja kuidas need argumendid konstrueeritakse.

Kuna valim moodustus septembrikuu artiklitest, siis said selles töös nendeks poliitilisteks põhiteemadeks presidendivalimised ja Pronkssõduri küsimus.

4.2 ANALÜÜSI ÜHIK

Selle uurimuse analüüsiühikuks on *artikkel*. Seejuures on artikli mõiste pisut erinev tavakasutusest ja võõrsõnastiku definitsioonist (Võõrsõnastik (1999): „arutlev kirjutis ajakirjanduses”).

Artikkel koosneb minu jaoks *nii sõnalistest kui visuaalsetest tekstidest, mis moodustavad lehes ühe sisulise terviku*.

Sõnalisteks artikli osadeks on näiteks artikli pealkiri, alapealkiri, põhitekst, esiletõstetud tsitaadid, tabelid jms. Seejuures *põhiteksti* all on silmas peetud artikli seisukohalt kõige informatiivsemat tekstimassiivi, mis moodustab artikli sisulise keskme ja millest lähtuvalt on enamasti organiseeritud kõik muud artikli elemendid. *Põhitekst* on lehes esitatud veergudesse paigutatud tekstijadana ja see

võtab sõnalise poole pealt enda alla kõige rohkem lehepinda.

Visuaalse poole pealt kuuluvad artikli koosseisu fotod, joonistused, tekstid arvutigraafikute juures, selgitavad tabelid, jms.

Kuna ma lähtusin artikli määratlemisel sisulisest ja visuaalsest terviklikkusest, siis lugesin ma ühe artikli koosseisu ka kõikvõimalikud lisa- ja kõrvalartiklid. Nii saab ühel artiklil olla näiteks mitu pealkirja ja mitu autorit. Peaartikliksi pidasin ma sel juhul seda artikli osa, mis kas tervikuna võtab rohkem lehepinda või mille pealkiri on trükitud suuremas šriftis.

Näiteks moodustasid minu analüüsis ühe terviku kahe presidendikandidaadi esseed 22. septembri Postimehes („Võitja olgu rahvas“ Arnold Rüütel ja „Tulevikulootus“ Toomas Hendrik Ilves).

PILT 3. Üheks artiklikuks lugesin tekstid, mis lehes kuuluvad kokku nii sisult kui kujunduselt. Nii näiteks kodeerisin korraga kahe presidendikandidaadi esseed 22. septembri Postimehes (PM 35).

4.3 VALIM

4.3.1 Valimi moodustamise kriteeriumid

Minu valimi moodustavad artiklid, mis ilmusid Eesti Päevalehe ja Postimehe trükiväljaannetes 2006. aasta septembrikuus ja milles representeeriti Nõukogude aega.

Eesti Päevaleht ja Postimees on analüüsimiseks valitud seetõttu, et need on stabiilselt ilmunud

üleriigilised päevalehed, mille põhjal saab teha üldistusi kogu eesti meedia kohta.

Valim on piiratud kuupäevaliselt, mitte teemade või rubriikidega. Selle põhjuseks on soov uurida „Nõukogude aja“ üldpilti nii laialt kui võimalik.

Minu eesmärk oli uurida, millised on need representatsioonid tänapäeval. Selle „tänapäeva“ määratlemine on aga loomulikult subjektiivne. Tahtsin uurida nii värskeid artikleid kui võimalik. Kuna alustasin tööga 2006. aasta oktoobris, siis valisin vaatlusaluse perioodi lõpukuupäevaks viimase septembri. Oma töös viitan ma just sellele ühe-kuulisele perioodile kui tänapäevale.

Eelistasin uurida võimalikult lühikest perioodi võimalikult põhjalikult, selle asemel, et võtta analüüsimisele artikleid mingist pikemast perioodist kindla intervalliga (näiteks võtta analüüsimisele iga kolmas huvipakkuv artikkel). Nii on vaatlusaluseks perioodiks valitud üks kalendrikuu – esimesest septembrist viimaseni.

Töö meetodi parema rakendamise huvides on analüüsitud ainult paberväljaannetes ilmunud artikleid. Teisisõnu jäid kõrvale Interneti online-versioonides ilmunud tekstid.

Uuritud on vaid lehtede põhiosa, mis suunatud kogu Eesti auditooriumile ja mis intuitiivselt kuuluvad lehe „tava“-koossseisu. Kõrvale on jäetud kõikvõimalikud lisa- ja vahelehed ning lehega kaasnevad reklaamid, mis suunatud geograafiliselt või teemade osas kitsamatele sihtrühmadele. Näiteks jäid sel kombel valimist kõrvale artiklid, mis ilmusid Eesti Päevalehe vahel Spordilehes või näiteks Tartu Postimehes.

Väikese erandina on analüüsitavate artiklite hulka jäetud PMi Kultuur Extra ja EPLi Arkaadia ning Ärilehe artiklid.

4.3.2 Valimi moodustamise printsiibid

Otsustasin valimi moodustamiseks kasutada päevalehtede otsingu-mootorite abi. Selleks pidin leidma märksõnad, mille järgi artikleid otsida.

Minu otsingusõnadeks, nn markeeritud sõnadeks olid tähekombinatsioonid „nõukogude“, „nõuka“ ja lühend „NL“. (Viimane lühend ainult PMi puhul, tulenevalt EPLi otsingumootori iseärasusest).

Nii mahtusid minu artiklisse kõik artiklid, milles leids sõnaühendeid nagu „Nõukogude aeg“, „Nõukogude Liit“, „Nõukogude kord“ jne jne. Samuti ei tulnud otsingut korrata kõigi käändevormide jaoks eraldi.

Valitud märksõnade tugevus seisneb selles, et need peaaegu alati annavad lahenditeks artiklid, milles Nõukogude aega representeeritakse. Üksikuteks erandiks on juhud, kus neid sõnu kasutatakse tähenduses, mis ei kuulu Nõukogude diskursusesse. Näiteks nimetatakse *nõukogusid* erinevate riigi või ülikooli nõukogude puhul. Need üksikud valelahendid, mis valimisse sattusid, jäid ma analüüsist kõrvale esimese kodeerimise käigus.

4.3.3 Valimi moodustamine

24. oktoobril 2006 esitatud päringutele „nõukogude“, „nõuka“, „NL“ andis Postimehe otsingumootor ühtekokku 90 vastet.

Eesti Päevalehe otsingumootor ei võimaldanud otsida lühendit „NL“, kuna nõuab, et otsitav tähekombinatsioon koosneks vähemalt kolmest märgist. Päringutele „nõukogude“ ja „nõuka“ andis EPLi otsingumootor kokku 127 vastet. Nende artiklite nimekiri on ära toodud Lisas 1.

Jätsin sellest nimekirjast kõrvale artiklid, mis ei vastanud eelmistes alapeatükkides (4.3.1 ja 4.3.2) kirjeldatud kriteeriumitele (artiklid, mis ilmusid ainult *online*-küljel, samuti vahe- ja lisalehtede artiklid jms.).

Nii moodustus *valim, kuhu kuulus kokku 136 artiklit* (87 Eesti Päevalehest ja 49 Postimehest).

Kõik need artiklid on nummerdatud ja järgnevalt viitan nendele artiklitele just nende koodi abil (näiteks: PM 2 või EPL 40). Kõigi kodeeritud artiklite nimekiri on ära toodud Lisas 2.

4.3.4 Valimi üldkirjeldus

Töö lõplikku valimisse jäi 136 artiklit. Keskmiselt ilmus seega Nõukogude aja representatsioone igas septembrikuu lehes 2,6 artiklit (PMis 1,9 ja EPLis 3,3).

Erinevus artiklite arvus on kahe lehe vahel peaaegu kahekordne. Selle erinevuse põhjust ei saa aga üheselt öelda. Selleks tuleks läbi viia täiendav uurimus. Erinevus võib tuleneda nii kahe lehe

erinevast teemadevalikust kui ka sõnavaralistest erinevusest.

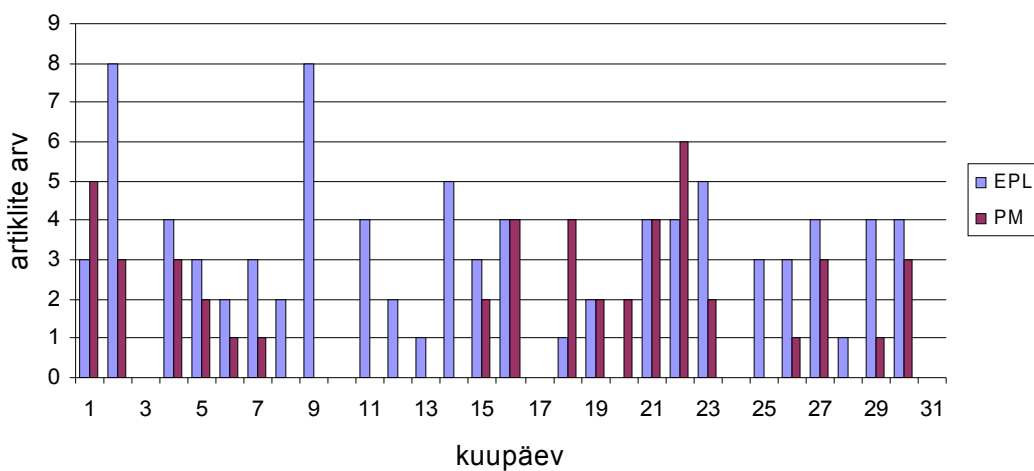
Ühe asjaoluna selle erinevuse seletamisel tuleb arvestada, et Postimehes on „markeeritud“ artiklid päevade vahel jaotunud ebaühtlasemalt. Eesti Päevalehes ilmus markeritud artikleid kuu jooksul iga päev. Postimehes jääb 8. - 14. septembrini aga nädalane „auk“ (EPLis ilmus selle nädala jooksul 22 artiklit ehk neljandik kõigist artiklitest).

Täpsem artiklite jaotumine kuu jooksul on ära toodud joonisel nr 1.

Kui „Nõukogude“ sõna jaotub Eesti Päevalehes kuu lõikes võrdlemisi ühtlaselt, siis Postimehes on selle esinemised seostatavad kahe põhiteemaga. Markeeritud sõnad sagenevad kuu teiseks kolmandikuks seoses presidendivalimiste debati ja Tallinna vabastamise aastapäevaga (ehk Pronkssõduri temaatikaga).

Kõige rohkem analüüsitud artikleid ilmus Postimehes 22. septembril (6 artiklit) ja Eesti Päevalehes 2. ja 8. septembril (8 artiklit).

Artiklite jaotumine kuupäevade kaupa

JOONIS 1.

4.4 MEETODITE TEOREETILINE TAUST

Oma uurimisküsimustele vastuste leidmiseks töötasin ma välja metoodika, mis on segu kontentanalüüsist ja kvalitatiivsest diskursuse analüüsist.

Üks meetod aitab paremini leida vastuseid ühtele, teine aga teistele mind huvitanud küsimustele. Nii ongi kasutusel mõlemad. Kahe meetodi vahele pole tõmmatud ranget eraldusjoont, vaid vastupidi – neid on omavahel sünteesitud, et luua meetod, mis säilitaks mõlema meetodi trumbid ja kahandaks nende miinuseid.

4.4.1 Kontentanalüüsi teoreetiline taust

Kontentanalüüs on kõige pikemat aega kasutusel olnud tekstianalüüsi meetod empiirilistes sotsiaalsetes uurimustes. (Tischer et al. 2000)

Philip Bell pakub kontentanalüüsile välja järgmise definitsiooni:

„Kontentanalüüs on empiiriline vaatlev ja objektiivne meetod, salvestatud audio-visuaalsete (kaasa arvatud sõnaliste) representatsioonide loendamiseks, kasutades usaldusväärseid ja ühemõtteliselt defineeritud kategooriaid (sõltumatute „muutujate“ „väärtusi“).” (Bell 2001: 13)

Lühidalt öeldes on kontentanalüüs kõige lihtsam viis uurida tähendusi meedias, võimaldades teha üldiseid lauseid representatsioonide kohta, mida mitte-spetsialistid, ajakirjanikud ja eksperdid suudavad mõista. (Bell 2001: 13)

Kontentanalüüsi sisu on aja jooksul üsna palju muutunud. Seetõttu nimetab näiteks Tischer „kontentanalüüsi“ isegi pigem uurimisstrateegiaks kui üheks meetodiks. (Tischer et al. 2000)

Algselt peeti kontentanalüüsi all silmas meetodit, mis keskendus otseselt ja ainult kvantitatiivsetele aspektidele tekstide juures. See tähendab, et eeskätt mõõdeti sõnade absoluutset ja suhtelist arvu tekstis. Sellist meetodit nimetatakse täna klassikaliseks kontentanalüüsiks.

Hiljem on kontentanalüüsi kontseptsiooni laiendatud, nii et see hõlmab kõiki kategooriaid, mida on võimalik kvantitatiivsele mõõtmisele taandada. Seeläbi hõlmab kontentanalüüs ka kvalitatiivsete

teksti uurimise meetodite alasil. (Tischer et al. 2000)

Nii näiteks saab kontentanalüüsi abil kirjeldada, millises kontekstis tekstid esinevad. Ühelt poolt tähendab see vastuse otsimist küsimusele, kuhu on artiklid paigutatud konkreetses lehenumbris, teiselt poolt aga seda, millisesse üldisesse kultuurikonteksti artiklid paigutavad – mis teemasid nad jätkavad, kes on artiklite autorid jne.

Kontentanalüüsi tuumaks on kategooriate süsteem: kõik analüüsiühikud kodeeritakse, see tähendab, jagatakse ühte või mitmesse kategooriasse. Kõik loodud kategooriad peavad olema selged, täielikud ja piisavad (Tischer et al. 2000).

Selliste kategooriate loomine – nende välja mõtlemine ja kirjeldamine – on seetõttu iga kontentanalüüsi üheks peaprobleemiks ja nendest sõltub analüüsi õnnestumine. Kui palju neid kategooriaid teha, see jääb uurija otsustada.

Kontentanalüüsi nõrkuseks teaduslike üldistuste osas on asjaolu, et see ei puuduta tekstide vastuvõtmise protsessi.

Kontentanalüüs ei ole kvalitatiivne ega näita, kuidas vaatajad (lugejad) mõistavad või hindavad seda, mida nad näevad (või loevad või kuulevad). Küll aga näitab kontentanalüüs, millised kujutised on omavahel seotud, keda avaldatakse ja milliseid *agendasid* konkreetses kanalis avaldatakse. (Bell 2001: 26)

4.4.2 Piltide kontentanalüüs

Kontentanalüüs ei puuduta ainult artiklite sõnalist poolt. Sellega saab uurida ka kõiki visuaalseid vahendeid, mida artiklite juures kasutatakse – fotosid, arvutigraafikuid, joonistatud illustratsioone jms.

Piltide kontentanalüüs on sarnane sõnalise teksti kontentanalüüsiga. Selleks koostatakse üldistatud kategooriad ja loendatakse, mitu korda üht või teist kategooriat on valimisse jäänud illustratsioonidel esitatud. Kui uurijat huvitab, *kuidas* üht või teist fotot esitletakse, võib sellisteks kategooriateks olla näiteks piltide suurus, kasutatud värvid, illustratsiooni asukoht leheküljel.

Loomulikult võib uurida täpsemalt seda, mida neil visuaalsetel representeeritakse. Piltidel, mis

kujutavad inimesi, võib uurida, mis tegevusi, rolle, situatsioone ja sündmusi need pildid esindavad. (Bell 2001)

4.4.3 Diskursuse analüüsi teoreetiline taust

Diskursuseanalüüs on üks enim-kasutatuid meetodeid nendes teaduse alades, kus uuritakse tähenduse loomise protsessi. Diskursuse analüüsi meetod on väga sageli kasutusel semiootikas, etnometodoloogias ja kõne analüüsis (*conversation analysis*).

Diskursuseanalüüs sai alguse lingvistika ja psühholoogia aladelt. Viimastel aastatel on selle meetodi aga üle võtnud aga ka väga paljude teaduste esindajad, näiteks sotsioloogid, sotsiaalpsühholoogid, juhtimise ja organisatsiooni teadlased, politoloogid, kommunikatsiooniuurijad jne. (Tonkiss 1998: 246)

Diskursuseanalüütikut ei huvita see, milline on sotsiaalselt tegelikkust puudutav tõde, vaid see, kuidas keelt kasutatakse, et luua erinevaid „pilte“ sellest tegelikkusest (Tonkiss 1998: 249).

Kuidas üks „õige“ diskursuseanalüüs välja näeb, seda on üsna raske kirjeldada. See meetod lähtub väga suures osas konkreetsest materjalist, mida soovitakse uurida. Seepärast on raske seda meetodit ka standardiseerida. (Tonkiss 1998: 250)

Tonkissi sõnul on diskursuse-analüüsile väga omane oota-ja-vaata taktika. See tähendab, et uurija alustab oma uurimist materjaliga tutvumisest. Alles materjal ise saab anda vihjeid, mida ja kuidas seda üldse uurida saab. Uurija peab silmad lahti hoidma kõigele, mis võimaldaks näha, kuidas uuritavates tekstides luuakse teda huvitavaid tähendusi.

Selleks, et näha, kuidas tähendusi luuakse, tuleks diskursuse analüüsi tehes leida tekstides korduvaid võtmesõnu ja -teemasid. Kõige lihtsamal tasemel aitab selliste võtmesõnade ja -teemade ülesleidmine ja loetlemine mõista, mida kirjutaja(d) tahavad selle diskursuse raames rõhutada.

Diskursuseanalüüsis tuleks aga vaadata ka, millised „mustrid“ moodustuvad nende võtmesõnade ümber. Millised ideed ja representatsioonid kaasnevad võtmesõnadega? Milliseid assotsiatsioone on võimalik tuvastada? Kas sõnadel esineb erilisi tähendusi? Mida määrab lugemise juures teksti ülesehitus? (Tonkiss 1998: 255)

Korduvate teemade ja mõistete väljatoomise abil on võimalik kogutud andmeid korrastada ja analüüsiks süstematiseerida.

Kuna erinevad tekstid ei ole lihtsalt teineteise jätkud, siis soovitab Tonkiss otsida tekstidest ka variatsioone.

Üheks kõige põnevamaks detektiivitööks diskursuseanalüüsi raames on otsida tekstidest vaikust. See tähendab otsida „keelatud“ osa diskursusest.

Norman Fairclough pakub oma artiklis „kriitilise diskursuseanalüüsi rakendamine“ (1989) välja mudeli diskursuse analüüsi tegemiseks. Selleks tuleks leida vastused järgmistele küsimustele:

1) Sõnavara

1. Millised kogemuslikud väärtused on sõnadel?
2. Milliseid suhteväärtusi on sõnadel?
3. Milliseid hinnangulised väärtused on sõnadel?
4. Milliseid metafoore kasutatakse?

2) Grammatika

5. Milliseid kogemuslik väärtus on grammatilistel vormidel?
6. Milliseid suhteväärtused on grammatilistel vormidel?
7. Milliseid hinnangulised väärtused on grammatilistel vormidel?
8. Kuidas on (liht)laused omavahel ühendatud?

3) Teksti struktuurid

9. Milliseid interaktsiooni konventsioone kasutatakse?
10. Milliseid suuremaid struktuure tekst moodustab? (Milline on teksti makrostruktuur?)

See Fairclough' mudel on esitatud kõikvõimalike tekstivormide analüüsimiseks. Mina pöörasin peatähelepanu esimesele ja teisele osale selles küsimustikus, kuivõrd ajaleheartiklite struktuur ja vorm on välja kujunenud traditsiooniliselt ega sõltu eriti artiklites käsitletavast teemast.

4.5 MEETODI RAKENDAMINE

Käesoleva töö autor oli läbiviidud uurimuses nii meetodi looja, kodeerija kui hilisem andmete analüüsija.

Oma töö kodeerimisjuhendi loomiseks kasutasin ma seminaritöös kogutud teadmisi. Esialgse kodeerimisjuhendi abil viisin läbi proovikodeerimise 18 artikli põhjal. Samal ajal täiendasin jooksvalt loodud kategoriseerimis-süsteemi.

Nii moodustus *kodeerimisjuhend, milles 46 küsimust*. Täielik kodeerimisjuhend koos selgitustega on ära toodud Lisas 3.

Siinkohal esitan kodeerimisjuhendi põhimõttelise ülesehituse:

	Küsimuste numbrid	Teema
I	2-9	Artikli üldine kirjeldus (paigutus, pikkus, teema, üldine toon jms)
II	10-34	Markeeritud sõnad (kasutatud sõnad, nende koht ja sagedus artiklis)
III	35-41	Visuaalne representatsioon
IV	42-48	Nõukogude aja tähendus

TABEL 2. Kodeerimisjuhendi ülesehitus

Plokis I kirjeldan ma artikli üldiseid parameetreid – artikli paigutust (lehekülg ja rubriik), autori positsiooni, žanri ja pikkust.

Küsimuses nr. 7 määratleb artikli teema. Seejuures pöörasin erilist tähelepanu neile artiklitele, mille teema oli kas Pronksmees või presidendivalimised. Viimasel juhul kodeerisin eraldi veel kitsama teema küsimusega nr 8.

Küsimusteplokk II haaras enda alla mahukaima osa kodeerimistabelist. Selle abil kirjeldasin ma üksipulgi, milliseid sõnaühendeid moodustatakse analüüsitavas artiklis sõnaga „nõukogude“ (või siis „nõuka-“ või lühend „N“).

Kirjutasin välja kõik selliseid esinenud sõnad ja lühendid, samuti selle, millises artikli osas need esinevad. Samuti tõin välja, kuidas selle mõistega suhestuvad autor ja artikli tegelased (inimesed, keda artiklis tsiteeritakse või refereeritakse).

Seejuures lugesin ma autori loominguks kõike, mis ei olnud kellelegi teisele attributeeritud. Nii läksid autori arvele kõiksugused ala- ja põhipealkirjad, pildiallkirjad jms, mille võis kirjutada keegi toimetusest.

Plokis III uurisin, millised visuaalsed tekstid kuuluvad artikli juurde. Kuna erinevate illustratsioonide skaala on üsna lai ja nende juures saab analüüsida erinevaid tunnuseid, siis jagasin illustratsioonid kahte laia gruppi. *Esimese grupi* moodustasid fotod ja kaadrid filmidest ning *teise* kõik muud illustratsioonid (arvutigraafikud, karikatuurid jms).

Kodeerimisel ei lugenud ma fotoks ega illustratsiooniks portree-suuruses autori kujutis (fotot, joonistust vms).

Kodeerimise **neljas plokk** esitab endas kokkuvõtet diskursuseanalüüsi järeldustest.

Selle jaoks otsisin ja kirjutasin artiklitest välja, milliste nimede ja märksõnadega Nõukogude aega seostatakse. Lisaks isikute nimedele kuulusid siia nimekirja ka näiteks geograafilised kohad, asutuste nimed jne.

Seejärel huvitas mind, kes on artiklis „meie“ ja „nemad“ ning kuhu sellel teljel paigutub Nõukogude aeg (või Nõukogude Liit vms).

Samuti otsisin ma, millised on artiklis Nõukogude Liidu või Nõukogude aja opositsioonid – kellega NL sõdib, kellega võistleb, keda represseerib, keda okupeerib jne. Mõnel puhul on need opositsioonid ühendatavad „meie“-„nemad“ teljega, teisel aga jääb autori artikkel justkui kõrvaltvaatajaks.

Kõige huvitavam osa sellest tööst oli ilmselt leida, kuidas antakse Nõukogude ajale artiklitekstides hinnang.

Kogu kodeeritud andmestik on ära toodud Lisas 4.

Analüüsi hilisemas etapis olen jätkanud materjalist lähtuva diskursuseanalüüsiga, uurides korduvate müütiliste struktuuride esinemist artiklites. Selle põhjal olen jõudnud paljusid artikleid läbivate ajaloo-narratiivideni.

Need narratiivid on esitatud „Tulemuste ja analüüsi“ teises alapeatükis (ptk 5.2). Nendele narratiividele konteksti loomiseks on kaasastud ka ajalooõpikutes esitatud narratiivid, mille lühikokkuvõte on esitatud Lisas 5.

Saadud tulemustele tuginedes on eraldi luubi alla võetud need artiklid, mis üht või teistmoodi puudutasid Eesti presidendivalimisi. Nende analüüsimisel olen kõrvutavalt kaasanud ka valimist välja jäänud ajalehetekste. Nendeks tekstideks on näiteks teiste ajalehtede artiklid, samuti Postimehes ja Eesti Päevalehes enne septembrit või siis ka septembris ilmunud artiklid, mis „nõukogude“ sõna puudumise tõttu valimisse ei sattunud, kuid millele leiame viiteid analüüsitud artiklitest.

4.6 VALIMI JA MEETODI KRIITIKA

Valimi moodustamise printsiibi näol on selles töös tegemist kompromissiga, et püüda korraga näha nii Nõukogude aja üldpilti lehes kui selle mõiste kasutamist ühe kitsama teema raames. Neil eesmärkidel loodud valim ei ole paraku ideaalne kummagi eesmärgi saavutamiseks.

Nii jättis markeeritud sõnade nõue jättis valimist välja kõik artiklid, kus Nõukogude ajale viidati ilma neid sõnu kasutamata. Nii näiteks ei saanud presidendivalimiste osas vaadelda Nõukogude diskursuse ilmumist tervikuna, vaid eeldusel, et kõik need ilmunised toimuvad markeeritud sõnade abil.

Presidendivalimiste teemat (ja ka kõiki teisi septembris kajastatud teemasid) piiras aga teisalt see

ajaline periood, eraldades analüüsitavad artiklid neile loogiliselt eelnenud artiklitest.

Paraku tuli mõningate puudujääkide leppida, kuna sel teemal varasemaid uuringuid tehtud pole. Edaspidistes töödes soovitan analüüsis keskenduda ühele kitsamale teemale ja sellest lähtuvalt leida ka valimi moodustamise printsiip.

Selles töös kasutatud meetodiga võib rahule jääda. See töötas efektiivselt ja andis vastuseid oodatud küsimustele.

Töö käigus koostatud kodeerimistabeli abil oli väga lihtne kodeeritud artikleid üldistada ja tabeli abil nendelt üldistustelt tagasi minna üksikjuhtumite juurde.

Meetodile võib ette heita liigset ambitsioonikust. Selle abil sai kodeeritud mitmeid kordi rohkem infot, kui seda oli võimalik selle töö käigus läbi analüüsida ja lahti kirjutada.

5. TULEMUSED JA ANALÜÜS

5.1 „NÕUKOGUDE“ SÕNA JAOTUMINE AJALEHES

Järgnevalt kirjeldan neid artikleid, mis valimisse sattusid. Seeläbi saame näha üldpilti, milliste teemade, rubriikide ja üldistusastmega artiklites võis kohata Nõukogude aja representatsioone.

5.1.1 „Nõukogude“ sõna sisaldavate artiklite pikkused

Artiklite pikkused varieeruvad mõlemas lehes äärmusest äärmusesse, alates *ca* 20realistest uudisnuppudest ja mälumängu küsimustest (EPL 20, PM 38) ning lõpetades ligi 600 realiste intervjuudega (nt EPL 67, PM 40).

Valimisse sattunud artiklite keskmise pikkuse poolest on kaks päevalehte sarnased. Eesti Päevalehe artiklite keskmine pikkus on 188 rida ja Postimehes 175 rida. (Kodeerimisel oli täpsusastmeks 20 rida).

Seega ei saa öelda, et Nõukogude diskursuse mõistete kasutamine oleks seotud üldistusastmega, mida nõuavad lühemad artiklid, või analüütilise sügavusega, mida võimaldavad pikemad artiklid.

5.1.2 „Nõukogude“ sõna jaotumine žanrite ja rubriikide kaupa

Erinevus kahe lehe vahel on aga märgatav žanrite lõikes. Eesti Päevalehes esinevad Nõukogude diskursuse sõnad sagedamini nõ objektiivsemates žanrites, näiteks uudistes.

Postimehes on pooled analüüsitud artiklitest arvamuslimu sisuga (28 artiklit 49-st). Eesti Päevalehes on selliseid artikleid alla kolmandiku (25 artiklit 87st). Nende arvamuslimu artiklite hulka olen ma lisaks puhtakujuliste arvamuslimudele ja analüüsidele arvanud ka juhtkirjad ja lugejakirjad (Neid oli vastavalt PMs 3 + 3 ning EPLis 5 + 3).

Eesti Päevalehes seevastu esineb Nõukogude aja representatsioone märksa enam uudislikes žanrites. See ülekaal ei seisne mitte ainult artiklite suht-, vaid ka absoluutarvus. Rohkem kui neljandiku kõigist Eesti Päevalehe analüüsitud artiklitest moodustasid uudislööd (22 artiklit 87st).

Postimehes ilmus Nõukogude aega representeerivad uudislugusid kuu jooksul vaid kaheksa. See moodustab kuuendiku kõigist analüüsitud Postimehe artiklitest.

Analüüsitud artiklite jaotumine žanrite lõikes on ära toodud järgneval diagrammil.

Artiklite jaotumine žanrite kaupa
EPLis

Artiklie jaoutmine žanrite kaupa
PMis

JOONIS 2. Artiklite jaotumine žanrite kaupa kahes lehes.

Nõukogude aeg ei ole kuulu ka vaid otseselt ühte kindlasse rubriiki. Vastavaid representatsioone võib leida kõikjalt lehest – alustades esilehekülje ja juhtkirjaga ja lõpetades viimaste külgede mälumängu (PM) või järjejutuga (EPL).

Arvamuslikes rubriikides (lisaks “Arvamusele” ka näiteks juhtkirja lehekülg ja Eesti Päevalehe rubriik “Nimed”) ilmus ühtekokku 41 artiklit ehk ligi kolmandik (30%) kõigist kodeeritud artiklitest.

Postimehest kuulus nende artiklite hulka 19 ja Eesti Päevalehest 22 ühikut.

Ei maksa aga unustada, et arvamusliku sisuga artiklid ilmuvad ka teistes rubriikides. Näiteks “Kultuuri” all ilmus 30. septembril Marju Kõivupuu essee (PM 49). Samuti ilmus arvamuslikke artikleid majandusküljel majanduskommentaarina (PM 2) ja ka spordirubriigis (EPL 48). Arvamusartiklikas lugesin ka Lauri Vahtre ajalooartikli „Kui Pronksmees tuli tankikolonnis“, mis

ilmus 22. septembril (PM 37).

5.1.3 „Nõukogude“ sõna jaotumine teemade kaupa

Septembrikuu kahe põhiteema – presidendivalimiste ja Pronksmehe-küsimuse – aktuaalsus kajastub selgelt ka minu valimis. 136-st analüüsitud septembrikuu artiklist rohkem kui veerand puudutavad üht neist teemadest.

Seejuures nii absoluut- kui suhtarvuna on markeeritud sõnad nende teemadega rohkem seotud Postimehe artiklites. Eesti Päevalehes esineb Nõukogude diskursuse sõnu teemade osas mitmekesisemalt.

Kahes lehes analüüsisin ma kokku 25 artiklit, mis olid otseselt seotud presidendivalimistega (PMs 13 ja EPLis 12). Nendest artiklitest tuleb pikemalt juttu presidendivalimiste peatükis (ptk 5.8).

Pronksmeest puudutas Postimehes 5 artiklit (PM 21, PM 34, PM 37, PM 40 ja PM 49) ja Eesti Päevalehes 4 artiklit (EPL 50, EPL 56, EPL 60 ja EPL 66).

Lisaks loetletule esines kolm artiklit, mis käsitles mõlemat teemat korraga. Nendeks olid Postimehes vastavalt 19. ja 21. septembril ilmunud Ken-Marti Vaheri “Paberist pronkssõduri voolimine” (PM 27) ja Ingvar Bärenklau “Poliitikud: Savisaar provotseerib kokkupõrkeid” (PM 30). Eesti Päevalehes sidus kaks teemat üheks Anneli Ammase intervjuu “Johannes Hindi tütar Pille Pae: inimlik headus ei sõltu režiimist” (EPL 42).

5.2 NÕUKOGUDE AJA NARRATIIVID (MÜÜDID)

Nõukogude aja tähendus on Eesti ühiskonnas üheks keskseks semantiliseks probleemiks tänaseni. Selle küsimuse keerukus ei seisne mitte selles, et puuduks üksmeel ajalooliste faktide tõepärasuse osas, vaid viisis, kuidas neid fakte tõlgendada.

Ajalugu kirjeldatakse narratiividena ja iga kirjeldaja valib ajaloo kronoloogiast faktid, mis üht või teist narratiivi toetavad. Narratiivide teke seisneb valikumehhanismis – selles, millised tegelased, sündmuspäigad ja kohad valitakse. Sobiva valiku tõttu annavad need narratiivid võimaluse pikematele ajaperioodidele ja osapooltele hinnangut anda. Nii saab narratiivide abil kirjeldada

maailmakorda kirjeldajale meelepärasel viisil.

Teatud piirideni võib neid narratiive pidada üheks müütide tüübiks. Neile on iseloomulik korduvus ja omaksvõetus. Need ei eita ajaloofakte, kuid esitavad neid alati kindlates pakettides.

Järgnevalt esitan põhilised narratiivid, mille abil lehtedes Nõukogude aega kujutatakse. Samuti püüan näidata, kuidas need müüdid-narratiivid omavahel suhestuvad.

5.2.1 Lugu Nõukogude sõdurist, kes okupeeris Eesti maa ja rahva

Selle eesti identiteeti loova narratiivi keskseks sündmuseks on Nõukogude võimu sissetung vabasse Eestisse. Narratiivi peategelaseks on Nõukogude (või siis vene) soldat, kes üle ida-piiri tuleb ja Eesti aladele elama asub.

Selle narratiivi keskseks märksõnaks on “okupatsioon”. Seda sõna eelistatakse kõnekeelsematele sõnadele “valitsemine” või “juhtimine”. „Okupatsiooni” vastandiks on „Eesti”, mis oletatavasti tähistab „iseseisvust”, „vabadust”, „õiglust” jms.

Selle narratiivi järgi on mõisted “Nõukogude Liit” ja “okupant” teineteisega eristamatuseni seotud. Näiteks nimetatakse ühes artiklis „Briti ja Vene koloniaalvõime” ning „Nõukogude okupatsiooniväge” (EPL 36). Nende “karakterite” tegevuses ei ole võimalik artiklis võimalik näha erinevusi, ometi kuulub “okupatsiooni” mõiste just Nõukogude Liidu juurde.

Korra seostatakse “okupatsiooniga” selles artiklis ka USA, kui viidatakse Iraagile. Ülejäänud artiklis räägitakse USA sõjalisest tegevusest vaid selliste neutraalsete terminitega, nimetades vaid kas „USAs” või „USA vägesid”.

Samuti eelistab Sigrid Laev “okupatsiooni” mõistet kõigile alternatiividele, kui ta kirjutab juhtlõigus, et “Arhiivimaterjalil põhinev film jutustab Arnold Rüütli tegevusest okupeeritud Eestis” (EPL 41). (Kõik allajoonimised siin ja edaspidi on tehtud käesoleva töö autori poolt vastavatele sõnadele tähelepanu juhtimiseks.)

Kuigi “okupeerimise” sõna seda eeldada võiks, ei räägi “Nõukogude sõduri” narratiiv otsesest sõjalisest tegevusest. Nõukogude sõdur (sõdurid) lihtsalt *tulevad* Nõukogude Venemaalt ja jäävad siis Eestisse. Ehkki vene sõdurite fotodest septembrikuu lehtedes puudust ei tule, ei kujutata

„okupatsiooniga” seoses kordagi lahinguid ega muusugust vägivalda.

Okupatsiooni-narratiivi opositsioonideks on eestlased ja venelased. Esimene neist on selle narratiivi passiivne, teine aga aktiivne pool. Eestlased kujutavad “meid”, venelased (Nõukogude Liit) “neid”.

Kogu selle jutustuse võtab ühte lausesse Rein Lang, kui ta kirjutab Nõukogude Liidust kui „ühast teisest riigist“, mis „laiutas tankide ja võõrast keelt kõnelevate sõdurite jõul ka meie maal.“ (EPL 12)

See narratiiv ei nimeta enamasti kummagi riigi valitsejaid ega sõjaväehvitseri, vaid küsimus on laiemalt kahe rahvuse vastandumises.

Nii kuuluvad selle narratiivi järgi “vene sõduri” kategooriasse kõik “tiblad” ehk vene rahvusest inimesed, kes Eestis täna elavad. Nemad on “okupandid” ehk vaenlased.

PILT 4. Vene soldatid okupeerivad Eesti (EPL 66).

See narratiiv lähtub eesti idenditeeti kirjutatud põhieeldusest, mille järgi eestlased on rahvas, keda teised riigid on ikka ja alati valitsenud ja okupeerinud. Eesti pole ise kunagi olnud okupeeriv pool. Selle veendumuse jõud ilmneb Erkki Bahovski sõnades, kui ta Leo Kunnase raamatut kirjeldades tunnistab, et “Huvitav paradoks tekib seda raamatut lugedes – eestlased on ise okupeeriva jõu koosseisus. Tavaliselt on nad olnud ju vastaspoolel, nüüd aga selline kogemus võidelda ise sissidega.” (PM 45)

Selle narratiiviga haakub juriidilisem käsitus Nõukogude Liidust kui kurjategijast. Nii üldistatakse Nõukogude aega ka üldtermini “Nõukogude terror alla” (EPL 10: “Nõukogude terrorile võidi hakata vastu ka sel moel, et toodi kasutusele kas oma või algupärased sõnad venepäraste asemel.”)

Nõukogude Liit on selles müüdi kohaselt süüdi mõistetud vaikimisi ja kõiges.

Näiteks Heldur Jõgiojaga ütleb oma intervjuus, et “Okupatsioonirežiimi suurim kuritegu minu suhtes oligi see, et ta harjutas mind kolme klaasi asemel viis võtma.” (PM 6)

5.2.2 Lugu Nõukogude Liidu lagunemisest ja lagundamisest

Järgmine üldkehtiv müüt kirjeldab, mismoodi Nõukogude Liit maailmakaardil olemast lakkas.

Selle narratiivi tunnussõnaks on “lagunemine” (mõnel pool kasutatakse selle asemel ka terminit “murenemine”, “kokkukukkumine” või “kokkuvarisemine”). See narratiiv ei ole eesti-keskne, vaid aktsepteeritud maailmas ka laiemalt (näiteks on ju ka Venemaa president Putin nimetanud Nõukogude Liidu lagunemist selle regiooni sajandi suurimaks katastroofiks).

Eesti narratiivi iseärasuseks on ehk see, et selles nähakse *lagunemist* kogu protsessi põhiolemusena. Alternatiiv oleks näiteks rääkida Eesti NSV eraldumisest Liidust või Venemaa muutumist demokraatlikuks.

“Lagunemise” narratiivi esimene faas kujutab Nõukogude Liitu homogeense tervikuna. Pärast illustumist saab sellest aga paarkümmend riigikest, millel kõigil oma nägu ja edasine käekäik. Neid riike ühendavaks jooneks on ainult asjaolu, et need on “endised Nõukogude vabariigid”.

Pealtnäha üheplaaniline, on sellel narratiivil siiski kaks palet. Esimene pale kujutab osapooli passiivsetena ja selles leiab tõepoolest aset “iseeneslik lagunemine”. Selline käsitus on eeskätt iseloomulik Läänele. Kasutades Paul Globe'i sõnu tema 11. septembri artiklist, nägid lääneriigid „Nõukogude Liidu lagunemises pika ja keeruka heitluse võidukat lõppu.“ (EPL 35)

Teise võimalusena kasutatakse selles protsessis aktiivset verbi, milles Nõukogude Liit “lagundatakse”. Seda verbi pooldavad need, kes ennast lagundajatena identifitseerida saavad. Nii peavad näiteks ameeriklased endid Nõukogude Liidu lagundajateks. Lagundamise-versioon sobib aga ka eestlastele, kes peavad Nõukogude Liidu killustumist oma triumfiks.

Lagundamise narratiivi järgi lagundas Liitu kogu eesti rahvas. Mõne versiooni järgi olid selles protsessis eesti rahva kirkadeks näiteks “vabaks laulmine” ja Balti kett.

Seda narratiivi kordab näiteks Riho Laurisaare intervjuu Eesti Päevalehes, mis kannab pealkirja

“Juhan Aare tutvustab maailmale eestlaste osa N Liidu lõhkumisel”. (EPL 30)

Artikli sees määratleb Aare need “eestlased” kitsamalt, pidades nende all silmas eestlastest saadikuid Moskvast. Ometi on nende saadikute tegevus üle kantav kõigile eestlastele, kui lisatakse, et „liidu lagunemise kutsusid sellisel kujul esile eestlaste ideed.” Nende ideede all peetakse silmas näiteks liiduvabariigi suveräänseks kuulutamist, MRP avalikustamise nõudeid ja isemajandamist (EPL 30).

Enne Soosaar kirjutab aga, et “Eesti osa Nõukogude Liidu lagundamisel ja Euroopa uuendamisel oli kaalukas ja teatud piirini otsustav.” (PM 11)

5.2.3 Lugu kahest rivaalist – Läänest ja Nõukogude Liidust

Üldtunnustatud müüt räägib Nõukogude Liidust kui demokraatia vastandist. Selle järgi jagunes maailm Nõukogude ajal kaheks – kommunistlike-sotsialistlike riikide leeriks ehk üheks kuuendikuks maakerast ja Lääne kapitalistlikeks-demokraatlikeks riikideks (nt EPL 24). Nimeliselt olid selles vastanduses peategelasteks kaks kanget – Nõukogude Liit ja USA.

Neid kaht Andrest ja Pearut on kujutatud sportlastena, kes teineteisega igal alal ja igal ajal mõõtu võtavad. (EPL 13: „Maa teadlaste ning USA ja NSV Liidu kosmosetööstuse huvi Kuu vastu tipnes 1960. aastatel, kui üritati Kuule ja selle orbiidile võidu uurimisaparaate lähetada, kuid enam-vähem ühel ajal sai tollane huvi otsa.)

Selline vastandus oli tähtsal kohal Nõukogude Liidu enda ajalookäsitluses, nii nagu ka “vastasleeri” omas. Selle käsitluse üheks tuumikmõisteks oli “Berliini müür” – käegakatsutav “raudne eesriie”, mis kaht maailma teineteisest lahutas.

Berliini müür lammutati, kuid bipolaarsus, millele oli rajatud paljude inimeste maailmapilt, on kandnud edasi tänasességi päeva. („Raudset eesriiet“ kohtame septembrikuus näiteks artiklis EPL 24).

Selle bipolaarse jaotuse järgi jäid Eesti ja eestlased geograafiliselt Nõukogude poolele, ehkki nad ise tahtnuks/tahaks kuuluda Läände. Tänapäeval püütakse seda geograafilist takistust ületada retooriliste vahenditega, vastandades end väga selgelt Nõukogude Liidu ja Nõukogude ajaga.

See vastandus läbib sõnavaraliselt kõiki artikleid, kus räägitakse “Nõukogude okupatsioonist” ja Eesti – Nõukogude Liidu suhetest. Nõukogude aja sünonüümina kasutab Marju Kõivupuu aga näiteks sõnu “paari põlvkonna pikkune kultuurikatkestus”. (PM 49)

Kadri Liik viitab sellele vastuolule, viidates Vaira Vike-Freiberga tegevusele, kes “ainuisikuliselt põhjustas läänemaailma teadvuses Teise maailmasõja tagajärgede olulise ümberhindamise: korraga hakati mõistma, et võit, mis pool Euroopat ikke alla jättis, oli väga poolik; medalil on ka tume teine pool.” (PM 31).

Heiki Suurkask läheb välja selleni, et püüab presidendi institutsioonist kirjutades nimetada korraga nii NSV Liidu esimest ja viimast presidenti (Mihhail Gorbatšov) kui Nõukogude okupatsiooni aegse Eesti presidenti (keda ei saanud olla). (EPL 65).

5.2.4 Lugu agressiivsest ja imperialistlikust Venemaast

See müüt käsitleb Venemaad kui agressiivset, imperialistlike kalduvustega riiki. “Imperialism” seejuures kannab äärmiselt negatiivset hinnangut (nt PM 20). Venemaa tegevust kirjeldatakse agressioonina. Selle müüdi põhieesmärk on manitseda eestlasi (ja kogu maailma) valvsusele.

Sellest müüdist lähtuvalt kasutab Vladimir Juškin oma artiklis Suur-Vene mõistet (PM 10: “Kremlit innustab tugevat Venemaad luues piiratud vabaduse idee”).

Selle müüt ei tee suurt vahet Nõukogude Liidul ja praegusel Venemaal. Nii kirjutab Lauri Luht 1. septembri Postimehes: „Välispoliitiliselt peaks Venemaa Surkovi hinnangul taastama oma rahvusvahelise mõju, seda eelkõige imperialistlike tavade tõttu. “Meil peab olema oma hääl Euroopa aruteludes, nagu see oli Nõukogude Liidu ajal,” kuulutas Surkov ümarlaul.“ (PM 3)

Valvsuskohustus püüab välja tuua iga seose Venemaa ja Nõukogude Liidu vahel. Nii näiteks kirjutab Heiki Suurkask oma 25. septembri artiklis, et “Lenini kujuke Smolnõi paraad-uksel kinnitab Peterburi nõukogulikke järjepidevust, kuigi linn ise üritab ajaloolises linnas nüüdisaegset elutempot arendada.” (EPL 70)

Seos Nõukogude Liiduga loob selle müüdi ühe variatsiooni, mille järgi kommunistlik ideoloogia

(kurjuse kujund) pole Venemaal kuhugi kadunud ja see ootab vaid hetke, mil jälle võim haarata.

Selle müüdiga risti vastupidiselt esineb ka artikleid, mis selgelt eristavad Nõukogude Liitu ja Venemaad ja mille järgi on hakatud järgi on hakatud „Nõukogude-järgset Venemaad üles ehitama“. (nt PM 10). Siim Trumm viitab “probleemile Venemaa õpikutega”, mis sai alguse “nõukogude aja lõppedes” (EPL 29).

5.2.5 Lugu Nõukogude aja valedest

Nõukogude diskursuse üheks osaks on nõ valetamise diskursus.

Tegeliku ja kujuteldava vastandumine ilmneb näiteks Gaudeamuse laulust rääkides:

„Senine redaktsioon on Nõukogude ajast ja sisaldab just neid salme, kus avaldatakse lojaalsust institutsioonidele ja riigile,“ ütles Raud. Rektor nentis, et tegelikult on selle laulu olemus ja vaimsus hoopis teine.” (PM 1).

Niiöelda tegelikule “tegelikkusele” viitab ka Eerik-Niiles Kross oma artiklis, kui ta ütleb, et “psühholoogiliselt on mõistetav, et mitmed endised tippkommunistid on sarnaselt Speeriga läbinud N Liidu okupatsiooniaja “VIP-tuuriga”, mille käigus tegelikku olukorda ei nähtud.” (EPL 16).

Sellise mitte-tegelikkuse loogiline jätk tänapäevas koondub märksõna “paljastamine” alla. Sellele asjaolule viitab irooniliselt ka Linnar Priimägi, kui ta kirjutab, et “Presidendivalimiste eel tehakse Eestis nüüd hoogsalt “paljastusi”. (PM 21)

Üheks paljastuseks, millele Priimägi viitas, on näiteks aastanumber, mil Arnold Rüütel kommunistlikuks nooreks astus (PM 33: “Arnold Rüütel väitis, et ta astus kommunistlikuks nooreks 1949. aastal. Tegelikult aga 1946. aastal.”).

Samas leiab näiteks Ants Juske, et valet polegi võimalik Nõukogude ajast enam välja rookida. Ta kirjutab, et “Nõukogude ajal kästi-keelati vaid telefonitsi, igaks juhuks ei jäetud pabereid maha – võta siis kinni, mis toimus” (EPL 76).

5.2.6 Lugu vaprast vene rahvast, kes purustas fašismi

Kui senikirjeldatud müüdid ja narratiivid näevad maailmakorda eestlaste vaatepunktist, siis nüüd toon siia kontrastiks ka nõ venelaste narratiivi. Selle järgi purustasid Nõukogude väed Teises maailmasõjas fašitliku Saksamaa. See “meie” võit tagas ühtlasi demokraatia edasikestmise.

Erinevalt kõigist eelpool toodud müütilistest narratiividest, on selle loo põhikonfliktiks vastasseis fašismi (natsismi, Saksamaa) ja vene rahva vahel. See narratiiv näeb Teist maailmasõda kokkuvõttes positiivse sündmusena.

Lihtsuskriteeriumi tõttu ei saa see narratiiv küsida, millise hinnaga see võit saavutati. Samuti ei pööra see narratiiv tähelepanu Nõukogude Liidule kui sellisele – Teises maailmasõjas võitsid venelased, mitte Nõukogude Liit.

5.2.7 Narratiivide konflikt

Pole raske näha, kuidas need narratiivid ja müüdid omavahel vastuollu satuvad, kui need mingis küsimuses korraga jutuks tulevad. On loomulik, et sellises olukorras varem või hiljem püüab keegi välja pakkuda nõ ühtset ajalugu.

Ühe sellise katse teeb Eesti Päevaleht 22. septembri juhtkirjas, kus räägitakse kahest sõjaväest ja ühest rahvast (eestlastest). (“Kui Eesti rahvas olude sunnil võitleb koos Saksa sõjaväega selleks, et meie rahvast lõplikult ei hävitataks, siis ei tohiks see asjaolu tühistada meie õigust oma iseseisvuse taastamiseks.” EPL 60)

Probleem ei puuduta mitte aga ainult erinevusi vene ja eesti vaatepunktide vahel, vaid võib esineda ka eesti-kesksete lähenemiste sees. Nii ei kattu erinevais narratiivides peamised opositsioonid – näiteks eestlased vs Nõukogude Liit ja Nõukogude Liit vs demokraatia.

Kokkuvõtvalt võib aga ajalooliste narratiivide kohta öelda, et hoolimata sellest, et need omavahel kohati risti vastu käivad, saab neid ilma tähelepanu äratamata tekstides vaheldumisi kasutada.

5.3 NÕUKOGUDE AJA IKOONID

5.3.1 Isikud

Kõige rohkem seostub Nõukogude aeg artiklites kahe inimesega. Nendeks on Lenin (Nõukogude Liidu juht, õige nimega Vladimir Ilitš Uljanov) ja Arnold Rüütel (Eesti president).

Seos nende isikute ja Nõukogude aja vahel tuleb ilmekalt välja nii sõnalisel kui visuaalsel tasandil.

Siiski ei saa neid seoseid ilmselt pidada samaväärseteks. Seepärast analüüsin mõlemat ikooni selles töös ka eraldi. Arnold Rüütli kujutise seostest Nõukogude ajaga kirjutan pikemalt presidendivalimiste peatükis (5.8). Siinkohal peatun pikemalt vaid Leninil.

5.3.2 Lenin

Tuginedes online-otsingumootorile esines Lenini nime septembrikuu jooksul 25-s EPLi ja 16-s PMi artiklis. Keskeltläbi võib seega Lenini nime leida igast ajalehenumbri.

Leninit esitatakse seejuures kui ikooni. Leninist räägitakse alati kui „Leninist“, mitte ei kasutata tema teisi nimevorme. Samas kirjutatakse „Lenini kujukesest“ (EPL 71), aga mitte mehest endast kui autorist või riigijuhist.

Räägitakse ka asjadest-hoonetest, mis kannavad Lenini nime – näiteks Lenini linnast (EPL 64) või siis Lenini-nimelisest elektrijaamast (EPL 44). Selle viimase artikli juurest leiame me ka foto, millel ei näe küll Leninit ennast, küll aga tema nime, mis on pildil kujutatud kesksena. Tuumajaam on pildistatud sellise rakursi alt, et selle nimi võimalikult kergesti loetav oleks.

Lenini-ikooni tähtsaks osaks on tema näojooned. Neid näeme septembrikuus neljas artiklis. Neist kolm ilmusid Eesti Päevalehes ja üks Postimehes. Kõik need fotod on omavahel sarnased selles osas, et Leninist kujutakse neil vaid Lenini nägu. Ja samal ajal kujutavad kõik need fotod Leninit inerpretatsioonina.

Lenini näojooned esinevad kord büstina (EPL 30), kord kujutisena lipul (EPL 64) või rinnamärgil (PM 33). Artiklist „Üli Tonts kirjutas raamatu Vana Hirmsa parimast teatriaast“ (EPL 63) leiame aga foto näitlejast, kes Leninit kehastab.

Niisiis on Lenini „pildist“ eraldatud kõik see, mis jääb temas kaelast allapoole, samuti ei näe me teda tegevuses (nt autokastis kõnet pidamas) ega seostes teiste inimestega.

Tähelepanuväärne on ka see, et kaks neist neljast fotost on tehtud lähiajal – üks Venemaal (EPL 64) ja teine Eestis (EPL 63).

PILDID 5, 6 ja 7. Lenin kui Nõukogude aja ikoon on fotodel alati esitatud kellegi interpretatsioonina (EPL 62, EPL 63, PM 33).

5.3.3 Stalin

Sagedasti kasutatakse ajalehtedes ka Stalini nime. See jõuab mitmel korral ka artikli pealkirjadesse. Samas ei leia me ühtki pilti Stalinist.

Minu valimis esines „Stalinit“ kaheksas artiklis, mis kõik ilmusid Eesti Päevalehes. (EPL 30, EPL 49, EPL 54, EPL 62, EPL 63, EPL 68, EPL 82, EPL 83).

Kõige pikemalt räägib Stalinist Arvo Uustalu oma raamatuarvustuses „Kuidas Stalin rajas juudi riigi. Ilma uute pajatusteta“ (EPL 83).

Stalini märki kasutatakse artiklites märksa mitmekesisemalt kui „Leninit“. See on ka loomulik, kui arvestada erinevat ajalist distantssi nende riigijuhtide vahel. Samuti on eesti rahval Staliniga ju märksa „isiklikum“ suhe kui Leniniga.

Stalini elu ja surm on tähtsateks pidepunktiks aja periodiseerimisel. Stalini valitsemisaastaid käsitletakse kui üht Nõukogude aja alaperioodi ja neid nimetataksegi „Stalini ajaks“ (vt EPL 62). Samuti jaotub ajalugu ajaks enne ja pärast Stalini surma. (EPL 82: „Siis äkki 1956. aastal tuli Punasest Ristist kiri – onu oli juba ammu hakanud kontakti otsima, kuid see sai võimalikuks alles pärast Stalini surma.“)

Andres Laasik kirjutab oma artiklis „stalinlikust teatrist“ ja „stalinlikust poliitilisest survest“ (EPL 63). Samal kombel näeme ka „stalinlikku kapitalistide vastasst“ plakatit Arvo Uustalu raamatu arvustuse juures (EPL 82).

„Stalinlikkuse“ ja Staliniga seotud ajaarvamise tundmist peavad ajalehetekstid ise-enesest mõistetavaks. Neid pole tarvis teksti sees täpsustada.

PILT 8. Stalinlik plakat (EPL 82).

Stalini nimi esineb artiklites veel Sofi Oksaneni romaani („Stalini lehmad“, EPL 49) ja Stalini väljakuna (Viru väljak, EPL 68).

5.3.4 Nõukogude aeg kui militarne diskursus

Nõukogude diskursus on äärmiselt militaarne. Ainuüksi Postimehes kasutati 11 korda sõna „nõukogude“ kirjeldamaks mõnd militaarset terminit. Kõige enim levinumaks terminiks on „nõukogude väed“.

Seda „väge“ peetakse teinekord „Nõukogudega“ sedavõrd seotuks, et selle võib isegi kirjutamata jätta. Nii kasutatakse ilma täpsustusega näiteks sõnaühendit „Nõukogude veteran“, mis peaks

tähistama „Nõukogude Liidu armee veterani“. (PM 21 ja PM 30)

5.4 NÕUKOGUDE AJA PERIODISEERIMINE

5.4.1 „Nõukogude aja“ termini kasutamine

Kõigis analüüsitud artiklites kasutati sõnaühendit „nõukogude aeg“ 79 korral. Neist kaks kolmandikku (55) Eesti Päevalehes ja üks kolmandik (24) Postimehes.

Nende sõnaühendite hulka on loetud kõik sõna „nõukogude“ esinemisvormid (ka „nõuka“, „N Liit“ jms) ja käändevormid („nõukogudeaegne“, „Nõukogude ajal“).

Kõigist võimalikest variantidest kõige sagedamini kasutataksegi ühendit, mis moodustub „nõukogudest“ ja „ajast“ (68 korda 79st).

Samas tähenduses kasutatakse aga ka näiteks sõnaühendeid „Nõukogude võimu ajal“ (EPL 33), „Nõukogude Liidu ajajärgul“ (EPL 86) ja „NSV Liidu ajal“ (PM 26).

Samuti kasutatakse neljal korral lühemat ja rahvapärasemat „nõuka-aega“. Seejuures on see vorm sagedamini kasutusel Postimehes (EPL 59, PM 18, PM 39, PM 42).

Presidendivalimistega seotud artiklites esineb „Nõukogude aeg“ varjundites, mida ei kohta muude teemade juures. Kasutatakse näiteks mõisteid „Nõukogude okupatsiooni ajal“ (EPL 65, PM 22) või „Nõukogude Liidu okupatsiooni ajal“ (EPL 18) ning „Nõukogude süsteemi ajal“ (EPL 22).

Kõiki neid sõnaühendeid kasutatakse rohkem kui pooltel juhtudel ajamäärusena (39 korda 79st). Lisaks kasutatakse „Nõukogude aega“ adjektiivina (nt „nõuka-aegne“ jms) 27-l korral. Seejuures lõviosa (22) neist adjektiivistatud „aegadest“ esineb Eesti Päevalehe artiklites.

Nende kahe positsiooniga lauses „Nõukogude aja“ kasutamine aga ei piirdu, vaid seda terminit esineb ka keerulisemates seostes. Need on ära toodud järgmises kiilus.

„nagu tiksuks 15 aastat pärast Eesti taasiseseisvumist Nõukogude aeg siin linnas edasi“ (PM 7)

„Lauristini malakaks on Nõukogude aeg, sest mõõdikud pärinevad tema enda ajast. Rüütel on

Nõukogude aeg. Savisaar on Nõukogude aeg. Reiljan on Nõukogude aeg.” (PM 15)

„Eesti pidi siiski üle elama Nõukogude aja“ (EPL 50)

„Edukas Ingrid Rüütel sobis hästi Nõukogude aega“ (EPL 57)

„Nõukogude aja lõpus“ (EPL 63)

„linn ei taha enam Nõukogude aega naasta“ (EPL 71)

„võrreldes nõukaajaga on praegused tudengid palju pretensioonikamad” (PM 42)

„nostalgia Nõukogude aja suhtes“ (EPL 73)

„ka küpsesse ikka jõudnud noori kannab seesama Nõukogude aeg, mil möödus nende lapsepõlv“ (EPL 76)

KIIL 2. Termini „Nõukogude aeg“ huvitavamaid kasutusvorme.

5.4.2 Nõukogude aja alaperioodid ja sünonüümid

Suuremalt jaolt viidatakse artiklites Nõukogude ajale kui tervikule. See tähendab, et ei tooda esile konkreetsemaid ajaperioode, vaid räägitakse tõdedest, mis lause tasandil otsustades kehtivad kogu viiekümneaastase Nõukogude perioodi kohta.

Olgu siinkohal toodud vaid mõned sellise viitamise näited:

- „Mõistetav, sest Nõukogude ajal eraomandit ettevõtluse mõistes sisuliselt ei olnud.“ (PM 2)
- „Nõukogude ajal olid õige ja vale, lubatu ja keelatu piirid rangelt paika pandud, kaasa arvatud keelekasutuses.“ (EPL 67)
- „Nõukogude ajal venestati Eesti jalgpall täiesti teadlikult.“ (EPL 80)
- „[Linnahall] Aga ehitati Nõukogude Liidu ajajärgul ning siis oli raha laristamiseks küll.“ (EPL 86)

Esineb siiski ka mõningaid alaperioode. Näiteks Nõukogude aja algust iseloomustatakse suurusjärguga „Pärast sõda“ (EPL 1)

Nagu märgitud alapeatükis 5.3.3, on ka Stalin ajatelje üheks orientiiriks. Muudele „ajastutele“ viidatakse aastaarvuga või -kümnendiga. (näiteks „kuuekümnendad“ ja „seitsmekümnendad“ PM 32-s, EPL 11-s või EPL 68-s).

Karl Vaino tegutsemisperioodile viidatakse kui „omale ajale“ (PM 6: „Karl Vaino saatis omal ajal ehitusmehed häbiplekke üle värvima“).

Räägitakse ka „Nõukogude aja lõpust“ (EPL 29, EPL 62), mille sünonüümiks on ka „kaheksakümnenad“ (EPL 30).

„Nõukogude aeg“ ise pole aga kaugeltki ainus võimalus seda mitmekümneaastast perioodi tähistada.

Analüüsitud artiklitest leidsin näiteks järgmisi sünonüüme: „sovetiaeg“ (EPL 7), „külma sõja aeg“ (EPL 49), „vene võimu aeg“ (EPL 63), „nõukogude minevik“ (PM 8), „pool sajandit kestnud nuriareng“ (PM 11), „need viiskümnenad aastat“ (PM 31), „paari põlvkonna pikkune kultuurikatkestus“ (PM 49) ja muidugi „okupatsiooniaeg“ (EPL 42) või „Nõukogude okupatsiooni aeg“ (EPL 65).

Nõukogude ajale viidatakse ka kui relatiivsele minevikule tänapäeva suhtes. Sel juhul tähistavad „Nõukogude aega“ näiteks fraasid „mõnekümne aasta tagune“ (EPL 8), „20 aastat tagasi“ (PM 41), „kunagi“ (EPL 15), „endisaegne“ (EPL 38) või „enne“ (EPL 40), „tollasele“ (PM 33) jms.

5.5 NÕUKOGUDE AJA VISUAALSED REPRESENTASIOONID

5.5.1 Visuaalsete representatsioonide üldiseloostus

Lisaks sõnalistele tekstidele sisaldas analüüsitud artiklitest visuaalseid komponente kolm artiklit neljast (kokku 106 artiklit 136st).

Seejuures Postimehes esines illustratsioone mõnevõrra vähem. Need kuulusid 70% artiklite juurde (35 artiklit 49st), Eesti Päevalehes oli illustreeritud 80% kõigist kodeeritud artiklitest (70 artiklit 87st).

Seda, et Eesti Päevalehes pööratakse rohkem tähelepanu illustratsioonidele, näitab ka see, et iga artikli juurde tuli keskmiselt rohkem erinevaid illustratsioone. Ühtekokku tuli Eesti Päevalehes

kodeerida 181 illustratsiooni, Postimehes 71. See teeb keskmiselt 2,1 illustratsiooni iga Eesti Päevalehe ja 1,4 illustratsiooni iga Postimehe artikli kohta. Kokku tuli selle töö jaoks kodeerida 235 fotot, graafikut, joonist jms.

Kõige sagedasemaks illustratsiooniks on fotod ja kaadrid filmidest, nagu võib ka eeldada (EPLis 145, PMis 57). Karikatuure, jooniseid, dokumendikoopiaid, arvutigraafikuid jms esineb neli korda harvem (EPLis 36, PMis 14).

Nendest illustratsioonidest analüüsisin ma põhjalikumalt ainult illustratsioone, mis mingil moel representeerisid Nõukogude aega. Selliseid fotosid/filmikaadreid leidsin valimis 27 artikli juures (EPLis 20 ja PMis 7). Muid Nõukogude ajaga seotud illustratsioone oli 8s artiklis (EPLis 5 ja PMis 3).

Kolmes artiklis representeeritakse Nõukogude aega ühe korraga nii foto/filmikaadri kui muudlaadi illustratsiooniga. Need kolm artiklit ilmusid kõik Eesti Päevalehes (EPL 63, EPL 68, EPL 20).

Esimeses neist (EPL 63) representeerisid Nõukogude aega foto ja repro tänapäevasest raamatukaanest. Teises artiklis (EPL 68) näeme nii Nõukogude aegset aerofotot Tallinnast kui linna silueti kavandeid. Kolmandas artiklis (EPL 20) esinevad kõrvuti koopia Nõukogude aegsest dokumendist ja Nõukogude aegne embleem. Muuseas, selle viimase artikli kolmandaks visuaalseks komponendiks on foto Arnol Rütlist.

PILT 9. Arnold Rüütel seoti Nõukogude ajaga nii sõnade kui visuaalia abil (EPL 20).

Sisulise poole pealt järgivad Nõukogude aja visuaalsed representatsioonid tänastes päevalehtes

üldjoontes samu kaanoneid, mis ajalooõpikud (vt illustratsioone Lisas 5 ja „Narratiivide“ peatükki 5.2).

Suuremad erinevused tekivad fotode juures, mis käsitlevad kõige aktuaalsemaid teemasid – presidendivalimisi ja Pronksmeest. Teiseks suureks põhimõtteliseks erinevuseks õpikute ja ajalehtede vahel on see, et kui õpikutes kasutatakse ainult arhiivifotosid, siis lehtedes representeerub minevik ka läbi tänapäevaste fotode.

5.5.2 Nimelised isikud

Nii nagu sõnalises osas, kujutatakse ka piltidel isikutest kõige sagedamini Leninit ja Arnold Rüütlit. Mõlemast isikust on pikemalt räägitud vastavates peatükkides (Leninist peatükis 5.3.2 ja Rüütlist peatükis 5.8).

Tähelepanuväärne on see, et septembrikuus näeme Arnold Rüütlit isegi sagedamini arhiivifotodel kui Leninit.

Kolmel korral seostub Nõukogude aeg Mihhail Gorbatšoviga (EPL 30, EPL 62 ja EPL 65). Need kolm fotot on väga sarnased. Need esitavad Gorbatšovi samas rollis, riietuses (ülikond ja lips) ja keskkonnas. Erinevalt Leninist ei näe me Gorbatšovi pildi või sümbolina, vaid ta figureerib piltidel iseenesena. Kahel fotol on Gorbatšov üks ja ära lõigatud ümbritsevast – pole võimalik identifitseerida sündmust, inimesi ja ruumi tema ümber. Kolmas pilt on kaader filmist ja sellel on lisaks Gorbatšovile näha ka teda küsitlev ajakirjanik (EPL 30). Kõigil piltidel on Gorbatšovi näha ainult vööst alates. Samuti tundub, et Gorbatšov on istuvas asendis ja paikneb kinnises ruumis.

PILDID 10, 11 ja 12. Fotod Gorbatšovist on kõik sarnased (vasakult: EPL 32, EPL 62, EPL 65).

Kõigil Gorbatšovi piltidel on aga veel üks sarnasus – neil pole detaile, mis seoks otseselt viitaks Nõukogude ajale. Need ei viita üldse mingile ajaperioodile ega -hetkele.

Nõukogude ajaga seostatakse fotodel veel teisigi isikuid, kuid seda juba juhuslikumalt, lähtudes konkreetsest artiklist. Näiteks kujutatakse Šostakovitsit (EPL 58), Kaarel Irdi (EPL 63) jt. Kõigil neil juhtudel kasutatakse arhiivifotosid kõnalustest isikutest.

5.5.3 Anonüümsed isikud

Anonüümsetena esinevad fotodel väga tihti punaarmee sõdurid. Postimehes näeme neid ridamisi Lauri Vahtre ajaloo-artiklite juures (PM 16, PM 37 ja PM 46). Eesti Päevalehes kordab sama „mustrit“ Ago Pajuri artikkel „Otto Thieffi valitsus tagas Eesti Vabariigi järjepidevuse“ (EPL 66) ja Teet Veispaki „Kaotajate põlvkond“ (EPL 56).

Nende fotode puhul ei ole oluline, mis on nende inimeste nimed, keda me näeme, vaid see, kuidas nad välja näevad ja mis situatsioonis nad osalevad. Kõik need fotod edastavad vaid üht tahku Nõukogude ajast. Need jutustavad Eesti okupeerimise narratiivi.

PILT 13. Nõukogude sõdurid okupeerivad Eesti (PM 46). Vaata ka pilt nr 4.

Lisaks punaarmeele näeme ka nõ tavakodanikke „anonüümsete“ tegelastena Eesti Päevalehes Ants Juske järjejutu juures.

PILT 14. Anonüümsed isikud ajastu stiilinäidetena järjejutu kõrval (EPL 76).

5.5.4 Sündmused

Üks sündmus, millega Nõukogude aega representeeritakse, on rituaalne valitsejate „lehvitamine“ oma rahvale. Selline pilt on näiteks kaader Arnold Rüütlist rääkivast filmist (EPL 45).

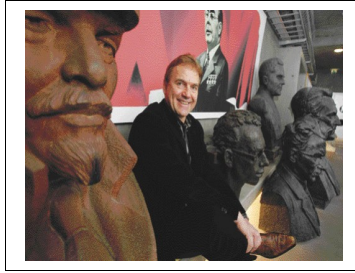
PILT 15. Tippkommunistid lehvitamas rahvale, teiste hulgas Arnold Rüütel (EPL 41).

Sel filmikaadril on ühe korraga esitatud terve plejaad eksimatult äratuntavaid Nõukogude aja sümboleid – tagaplaanil punane kangas ja lipud, märksõna „suur oktoober“ ja aastaarvud, esiplaanil „tippkommunistid“ läbi viimas üht Nõukogude rituaali.

5.5.5 Objektid

Nõukogude ajaga seostatavatest objektidest saab välja tuua kaks peamist gruppi – skulptuurid ja ehitised.

Skulptuuride hulka kuulub Pronksmehe monument (EPL 50 ja PM 40), millest tuleb pikemalt juttu järgmises peatükis (ptk 5.6). Lisaks Pronksmehele viitavad Nõukogude ajale aga ka tollaste riigimeeste büstid (EPL 30). Selle artikli fotol on esiplaanil muidugi Lenin.

PILT 16. Nõukogude ajale tagasi vaatava artikli suurima foto esiplaanil on Lenini büst (EPL 30).

Skulptuuride järel „portreeritakse“ Nõukogude ajaga seoses palju hooneid, mis tol perioodil ehitati. Nendeks võivad olla vanad kolhoosihooned (PM 6), Tšernobõli elektrijaam (EPL 44), Vanemuise teater (EPL 63) ja Viru hotell (EPL 68).

Lisaks ehitistele ja skulptuuridele esindab Nõukogude aega fotodel näiteks lapsevanker (EPL 76). Nõukogude sõduri juures näeme loomulikult ka toleaeagset sõjatehnikat.

Lisaks on ühel fotol külgkorviga mootorratas (EPL 45). Seda viimast peab Kullo Kaboneni *feature*-lugu „Kuhu kõik külgkorviga mootorrattad on kadunud“ üheks „kunagise“ aja sümboliks. Kabonen kirjutab, et „Kunagi armastatud külgkorviga mootorratas on tänaseks kolinud friikide garaažidesse.“

5.5.6 Nõukogude Liidu sümbolid

Nõukogude Liidu lippe, vappe, märke ja muid riigisümboleid esineb minu valimis seitsme artikli juures (PM 9, PM 33, EPL 20, EPL 30, EPL 41, EPL 56 ja EPL 64).

Mõlemast lehest leiame me ühe artikli, mis seob omavahel Arnold Rüütli nime ja NLi märgi. Nendeks artikliteks on Rein Kirsipuu lugejakiri 21. septembri Postimehes („Miks Arnold Rüütel valetab“, PM 33) ja Anneli Ammase uudislugu 6. septembri Eesti Päevalehes („Arnold Rüütel vassis taas aastaarvudega“, EPL 20). Need artiklid on esitatud piltidel nr 7 ja nr 9 (vt eelpoolt).

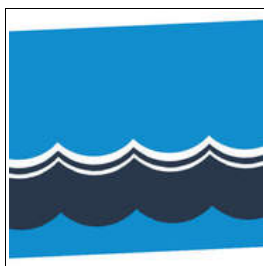
Punalippu näeme me viie artikli juures (EPL 30, EPL 41, EPL 56, EPL 64 ja EPL 66).

PILDID 17 ja 18. Pika Hermann tippu tõmmatakse punalipp – sündmus, mis kuulub kahte vastandlikku müüti (EPL 56 ja EPL 66).

Nendest viiest punalipust pakub erilist huvi kaks must-valget fotot, mis kujutavad Nõukogude sõdureid heiskamas punalippu Pika Hermann tippu. Need fotod on märkimisväärsed selle poolest, et nende abil saab jutustada kaht täiesti vastandlikku narratiivi. Nendega saab illustreerida nii Tallinna vabastamist kui Eesti okupeerimist.

Lisaks punalippudele võib 4. septembri Postimehest leida Eesti NSV lipu mugandatud kujul (PM 9). Sellel illustratsioonil on kombineeritud Eesti ja ENSV lipu elemente.

PILT 19. ENSV lipu elemendid kombineerituna Eesti Vabariigi lipu elementidega (PM 9).

Nõukogude lipuvärvi punast esineb illustratsioonidel ka iseseisvana. Nii näiteks on Linnar Priimäe essee „Misantroobid ja pitekanthroobid“ juures illustratsioon punast värvi särgist (PM 21).

Ühel korral seostatakse punane värv Nõukogude ajaga ka rediste abil. See foto ilmus 22. septembri Eesti Päevalehes Hans Vaisma lugejakirja juures. Vaisma sõnul kujutavad redised eesti kommuniste – pealt punaseid ja seest valgeid.

5.5.7 Aastaarvud

[illegible]

5.6 PRONKSMEHE MÜÜT

54

kaks korda (PM 40).

PILDID 23 ja 24. Pronkssõdurit näeme kahes lehes (PM 40 ja EPL 50). Parempoolses artiklis kordub Pronkssõduri motiiv kahel fotol.

Need mõlemad artiklid püüavad (ümber)mõtestada Nõukogude aega. Pronksmeest kasutatakse neis kui käegakatsutavat sidet kahe ajastu vahel.

Pronksmehe ja Nõukogude aja seos ei puuduta aga mitte kõiki võimalikke aspekte. Pronksmees sümboliseerib sõjalist ja poliitilist Nõukogude võimu (seda võimu, mis vastandub eestlastele ja Eestile).

Artikleid lähemalt analüüsid selgub veel üks huvitav tõsiasi. Nimelt see, et need ei tõmba Nõukogude aja ja Pronksmehe vahele paralleeli, vaid püüavad neid kaht üksteisele vastandada.

Postimehe intervjuu pealkirjast selgub, et Nõukogude võimu ja Nõukogude sõdureid tuleb käsitleda opositsioonidena, mitte sama asjana (PM 40: „Nõukogude võimu ei huvitanud langenud sõdurite mälestamine“).

See vastandus viitab aga ühele järjekordsele müüdile, mille järgi Pronkssõdur on okupatsiooni sümbol. Selle müüdi autoriks võib pidada peaminister Andrus Ansipit, kes 22. mail 2006. aastal ütles, et „Tõnismäel asuv pronkssõdur on okupatsioonisümbol, mis tuleks kõrvaldada nii ruttu kui võimalik.“ („Ansip: Pronkssõdur tuleb kiiresti ära viia“, EPL Online, 22. mai 2006 14:09)

Selgub, et see lause elab edasi septembrikuuski – just selle müüdi raamistikus kulgevad Pronkssõdurit puudutavad artiklid. Seda seost võetakse kui kõigile teadaolevat tõde, millele saab vastu vaielda.

Nii ütleb Pille Pae 14. septembri Eesti Päevalehes, et „paljud praegu juhtivatel kohtadel olevad inimesed meenutavad okupatsiooniga palju valusamalt kui pronkssõdur” (EPL 42). See lause põhineb eeldusel, et Pronkssõdur tähistab Nõukogude võimu.

See müüt avaldub 2006. aasta septembri artiklites just seeläbi, et see pannakse kahtluse alla. Samas ei püüa ükski artikkel seda müüti põrmustada. Ei looda uusi seoseid, uut müüti. Jäädakse teadlikult alternatiivideks. Ning seeläbi ainult kinnitatakse *mainstream*-müüti.

5.7 „NÕUKOGUDE AJA“ KVALITATIIVNE SISU

5.7.1 Hinnang Nõukogude ajale

Nõukogude aega ja/või Nõukogude Liitu esitatakse ajalehtedes valdavalt kui negatiivseid nähtusi.

Vaid 8% artiklitest kirjeldab Nõukogude aega positiivsena – Eesti Päevalehe 87st artiklist 7 ja Postimehes 49st artiklist 4.

Nõukogude ajast meenutatakse hea sõnaga näiteks: Tartu jaamahoonet (EPL 1), ulmefilme (EPL 33), külgkorviga mootorrattaid (EPL 45), eesti keele kasutust (EPL 67), Tallinna linna sümboleid (EPL 68), teatrifestivali “Balti teatrikevad” (PM 13), lasketiire (PM 24), suunamissüsteem (PM 28) ja maadlust (PM 47).

Heale “meie” poolele jääb Nõukogude aeg ka võrdluses angosaksi kultuuriga (EPL 25). Samuti lugesin Nõukogude ajale positiivset hinnangut andvaks artikli, kus proküror Brand lükkab ümber laimujutud nõukogude-aegse kohtusüsteemi kohta (EPL 87).

Need positiivsed näited on aga pigem erandid. Selgelt negatiivselt on Nõukogude aja suhtes meelestatud 40% kõigist artiklitest (Eesti Päevalehes 36 ja Postimehes 18 artiklit).

Teise samasuure rühma moodustavad artiklid, millest Nõukogude ajale antavat hinnangut pole võimalik välja lugeda või milles antakse vastandlikke hinnanguid (53 neutraalset ja 18 ambivalentset).

Neutraalseks on siinjuures loetud näiteks need artiklid, kus Nõukogude ajale viidatakse vaid ühe lause piires. Nendes korratakse „Nõukogude-aegset rahvatarkust“ (PM 43) või tuuakse paralleel „Nõukogude-aegsetest camp-turismifilmidest“ (EPL 84). Samasuguse ühesõnalise mainimsena esineb „Nõukogude“ neutraalsena siis, kui selle abil nimetatakse riike kui „endiseid Nõukogude vabariike“ (PM 23).

Sellesse „neutraalsesse“ artiklite-gruppi kuuluvad ka kaks Lauri Vahtre ajalooartiklit, kus Nõukogude ajale hinnangu andmist on selgelt välditud.

Ambivalentsetes artiklites on hinnang Nõukogude ajale küll oluline, kuid seda pole võimalik pelgalt artiklit teksti põhjal üheselt määratleda.

5.7.2 Nõukogude aeg arvamused artiklites argumendina

Peaaegu kõigis *arvamused artiklites*, kus viidatakse Nõukogude ajale, tehakse seda selleks, et Nõukogude aja kaudu oma seisukohtadele rohkem kaalu anda. Eranditult kehtib see reegel nende teemade puhul, mis puudutavad päevapoliitikat (sh presidendivalimisi ja Pronksmeest).

Lisaks olid valimis aga ka artiklid jalgpallist (EPL 48, EPL 54), teatrist (EPL 56), transiidärist (PM 2 ja PM 43) ja turismindusest Tallinnas (EPL 84).

Kuu aja peale leidub ka kaks arvamused artiklit, kus Nõukogude aega esitatakse positiivse näitena. Need mõlemad ilmusid Postimehes. Üks neist artiklitest viitab eesti maadluse madalseisule („nõukogudeaegse sportlaspõlvkonna areenilt lahkumise järel on kunagine paraadala vajunud koomaseisundi piirimaile“ PM 47) ja teine lasketiirude vähesusele („enamik Nõukogude ajal kasutuses olnud lasketiire on nüüdseks suletud“ PM 24).

Esineb ka kuus arvamused artiklit, mille puhul autori hinnangu ajastule lugesin ambivalentseks. Need „ambivalentsed“ hinnangud jagunevad kahe ajalehe vahel võrdselt. Sellisteks artikliteks on Eesti Päevalehes „Jokk ja Eesti idee“ (EPL 46), „Kaotajate põlvkond“ (EPL 56) ja „Laulva revolutsiooni viimane kontsert“ (EPL 69) ning Postimehes „Õigus parteilisele tõe“ (PM 15), „Ajaloo naasmine“ (PM 18) ja „Paigavaimu kutse“ (PM 49).

„Jokk ja Eesti idee“, „Laulva revolutsiooni viimane kontsert“ ja „Õigus parteilisele tõe“ puudutavad presidendivalimisi. „Kaotajate põlvkond“ ja „Paigavaimu kutse“ käsitlevad Pronksmehe-temaatikat. Kui Kivirähu valimiste-järgne kolumn („Laulva revolutsiooni viimane kontsert“) ja Aadu Musta artikkel („Õigus parteilisele tõe“) välja arvata, on kõigi nende artiklite põhiküsimuseks see, kuidas minevikku mõtestada.

5.7.3 Nõukogude diskursusega seotud opositsioonid ja paralleelid

Ootuspäraselt vastandub Nõukogude-maailm artiklites väga sageli Eestiga. Selline vastandumine on kasutusel väga kirjul skaalal. Kasutatavad opositsiooni-paarid võivad mingites piirides olla omavahel isegi vastuolulised.

Küll peetakse Eestit silmas riigi või territooriumina (suure tähega: nt EPL 16), siis jälle eestlaste kui rahvana (väikese tähega, nt EPL 12, PM 4). “Eesti” asemel võidakse kasutada mõistet “Eesti asi” (PM 32).

“Nõukogude Liitu” ja “Eestit” kui riike vastandavad näiteks järgmised artikkelid: EPL 50, EPL 57, EPL 60, PM 35, PM 40, PM 46.

Riikidevahelise vastanduse asemel kasutatakse tihti peale opositsiooni rahvuslikul-kultuurilisel teljel. Teineteisele oponeerivad “eesti” ja “vene”. See ei puuduta ainult inimesi, vaid näiteks on üksteisega opositsioonis ka “eesti sõnad” ja “vene sõnad” (EPL 10).

Eestlaste kategooria võib hõlmata väliseestlaseid, aga võib need ka välistada. Näiteks Jüri Talvet vastandab oma artiklis “Neorealism ja tunnistuslik mees Arved Viirlaid” kodu-eestlaste ja väliseestlasi (EPL 11).

Nõukogude Liidu tähenduses esinevad artiklites “Nõukogude Venemaa” (EPL 65) ja Nõukogude “keskvõim” (PM 41). Nõukogude Liidu sünonüümina kasutatakse aga ka näiteks Gorbatšovi nime (EPL 30).

EPL 12 ja PM 44 vastandavad eestlasi “okupantidega”. Eestlastega sarnast saatust jagavad ka teised Balti riigid (EPL 85). PM 19-s on “okupatsiooni” vastaspooleks aga hoopis kitsamalt eesti teater.

Samasuguse kitsendusega põrkub võõrvõim “vabadusvõitlejatega” (PM 27) ja “metsavendadega”

(EPL 11).

Kõigile neile loetud juhtudele on iseloomulik, et kui räägitakse konkreetsetest tegevustest konkreetsete isikute vastu, siis nimetatakse Nõukogude poolt “süsteemiks”, “võimuks” vms. (EPL 20: “Nõukogude süsteem” vs represseeritud, EPL 42: “Nõukogude kord” vs Johannes Hint, EPL 80: “Nõukogude süsteem” vs eestlus.)

“Nõukogude võimu” mõistet kasutatakse siis, kui räägitakse Eesti riigi iseseisvusest. (EPL 12, EPL 31 ja PM 7)

Hoopis teise narratiivi järgi on “Nõukogude Liidu” opositsiooniks “USA” (või “USA” või “ameeriklased”: EPL 12, EPL 13, EPL 61). “Nõukogude Liidu” asemel võib siis sõnana kasutusel olla ka “Nõukogude blokk” (PM 45) või “Venemaa” (PM 3).

Mõnel pool on Nõukogude Liidu vastandiks ka Lääs või siis Euroopa (EPL 35, EPL 71). Vastanduvad Nõukogude ja Lääne väärtused (EPL 46), põhimõtted (PM 9), “Nõukogude ühiskonnaõpetuse populism” ja “Lääne-Euroopa elitarism” (EPL 21). Paralleelina esitatakse “Nõukogude-aegne ülikoolidiplom” ja “lääne mõttes bakalaureusekraad” (EPL 38).

Nõukogude Liidu oponendiks võib olla aga ka ÜRO peasekretäri Dag Hammarskjöldi (EPL 39).

Loomulikult vastandub Nõukogude Liit ka hitlerliku Saksamaaga (EPL 56, EPL 66, EPL 81, PM 16, PM 34, PM 37, PM 44).

5.8 NÕUKOGUDE AJA REPRESENTATSIOON PRESIDENDIVALIMISTE KAJASTAMISEL

Presidendivalimiste tähtsus Nõukogude diskursuse esiletõusmisel on ilmne, nagu välja toodud peatükis “artiklite jaotumine žanrite ja rubriikide kaupa” (5.1.3). Kahe lehe peale kokku oli selle teemaga seotud 28 artiklit ehk viiendik kogu valimist. (15 PMs ja 13 EPLis).

Olgu lisatud, et seost presidendivalimistega nägin ma kõige laiemas mõttes. Selleks polnud tarvis otseselt presidendivalimisi artiklis nimetada. Nii mahtus minu valimisse pikem *feature*-lugu Ingrid

Rüütlist, aga ka uudislööd esilinastunud dokumentaalfilmist, kus kasutati Arnold Rüütli kõnesid.

Samas ei lugenud ma kodeerimisel aga presidendivalimistega seotuks näiteks Külli-Riin Tigassoni 18. septembri kolumni „Suur nina ja peidetud kirjad“ (EPL 53). Selles artiklis on lause “Kommunist hakkab uskuma, et ta oli vabadusvõitleja, teisitimõtletat tagakiusanu hakkab uskuma, et ta oli tegelikult tema perekonnasõber, kes püüdis teda aidata, ja nõnda edasi,” mis seostub presidendivalimisitega. Leidsin, et selle artikli eesmärk on aga liiga lai, et mahtuda presidendivalimiste temaatika raamidesse.

5.8.1 Hinnang Nõukogude ajale presidendivalimiste artiklites

Peaaegu kõigis presidendivalimistega seotud artiklites viidatakse Nõukogude ajale kui argumentidele. Seejuures pooltes artiklitest on “Nõukogude aeg” üheks põhiargumentiks (15 artiklit 28st).

Seejuures ei kasutata Nõukogude aega kunagi kui positiivset argumenti. Hoopis vastupidi – ligi kaks kolmandikku (18 artiklit 28st) esitavad Nõukogude aega selgelt negatiivsena. Neutraalses sõnastuses viitavad Nõukogude ajale 6 artiklit (PM 17, PM 22, PM 27, PM30, EPL 65, EPL 70).

Lisaks neile kodeerisin nelja presidendivalimistega seotud artikli puhul hinnangu “ambivalentseks”. Nendeks artikliteks on „Jokk ja Eesti idee“ (EPL 46), “Õigus parteilisele tõele” (PM 15), “Pane rehepappi, kulla valijamees” (PM 32) ja pärast valimisi ilmunud Andrus Kivirähu „Laulva revolutsiooni viimane kontsert“ (EPL 69).

Neist kahest viimasest võib vastava tahtmise puhul Nõukogude aja kohta välja lugeda nii kiitust kui laimust. Ivo Rull soovib oma lugejakirjas valijameestel meenutada, „kuidas sa kuuekümnendatel koos Jaagu, Marju ja Sirjega komsomolis eesti asja ajasid. Või kuidas seitsmekümnendatel ühes Arnold G ja Gustaviga meie arenguks Moskvast fonde välja pumpasid. Ja mismoodi kaheksakümnendate lõpus koos Indreku ja Vainoga Nõukogude Liitu lagundasid.“ (PM 32)

Kivirähk aga kirjeldab presidendikandidaatide toetuseks korraldatud üritust nii negatiivselt („Absoluutselt kõige nukramalt mõjus kahtlemata see hetk, kui lavale astus Ivo Linna, et esitada Alo Mattiiseni isamaalisi laule“) kui ka positiivselt („Ma loodan, et inimestel püsib see meeles ja nad viitsivad ka märtsivalimistel oma tahet väljendada, nagu nad tegid laupäeval Tammsaare pargis. Sest on päris selge, et ainult “nii saad põlve parema”, nagu laulis Ivo Linna.“). (EPL 69).

Esimesed kaks neist “ambivalentsetest” artiklitest aga näitavad, et “Nõukogude aja” argumente ei saa kasutada üks-üheste šabloonidena. Evi Arujärv viitab oma kolmunis (EPL 46) asjaoluule, et „ei saa ju ükski eestlane ennast naeruvääristamata öelda, et ta pooldab okupatsioonivõimu käsilast. Jääb üle eitusel põhinev valik – “mittekommar”, sõltumata sellest, millised on tema isikuomadused ja mis ideid ta esindab.“

Teises apelleerib Aadu Must Keskerakonna ja Rahvaliidu tegevust kommenteerides Marju Lauristini “Nõukogude” argumendile. (PM 15: “Ka Marju Lauristini intervjuus Postimehele (01.09) on vaenlase kuju olemas – kõik need, kes ei taha Ilvest presidendiks valida. Lauristini malakaks on Nõukogude aeg, sest mõõdikud pärinevad tema enda ajast. Rüütel on Nõukogude aeg. Savisaar on Nõukogude aeg. Reiljan on Nõukogude aeg.“)

Siiski ei lükka ükski neist artiklitest ümber Nõukogude ajale kehtivat negatiivset hinnangut. Püütakse vaid leida selle hinnagu sees mõningast laveerimisruumi.

5.8.2 Vastandumine Nõukogude ajale

Poliitilises arutelus kasutatakse „Nõukogude aega“ kui vastandit „meiele“. Seejuures toimub see vastandamine õige mitmel teljel. Esiteks muidugi vastandub Nõukogude aeg (ja Nõukogude Liit) Eestile ja eestile. Samuti sisaldab see endas aga vastandust „mineviku“ ja „oleviku“ või „tuleviku“ vahel.

Mineviku-oleviku vastandus ilmneb elegantselt Pille Pae sõnades: „paljud praegu juhtivatel kohtadel olevad inimesed meenutavad okupatsiooniga palju valusamalt kui pronkssõdur.“ (EPL 42).

Kõik need kolm vastandust (eesti – vene; Eesti – NL; tulevik – minevik) on sama tüüpi – need on identifitseerivad vastandused. Teisisõnu, vastanduvad „meie“ ja „nemad“.

Selle skeemi järgi kuulub „meie“ hulka ka kõik, mis on nõukogude-vastane. (EPL 42: „Nõukogude-vastane agitatsioon ja propaganda“ ja „Nõukogude-vastaselt meelestatud“ jne).

“Meie” ja “nende” üheks peamiseks eristajaks on küsimus demokraatlikkuses. “Meie” – see on demokraatia. Ja Nõukogude Liit on anti-demokraatia.

5.8.3 Okupatsioon ja kommunistid vs meie

Presidendivalimistega seotud artiklites tähistab “Nõukogude aeg” inimestegruppi „punased“. Selle märgisüsteemi tunnussõnaks on “kommunist”. See sõna, kusjuures, ei oma suuri seoseid kommunismi kui ideega, vaid tähistab inimesi, kes Nõukogude ajal töötasid või tegid koostööd Nõukogude riigiparaadiga.

Nõukogude Liit on nendes artiklites nähtud kui vaenlane (selle vastandiks “meie” ehk “eestlased”). Nii jagunevad inimesed kahte leeri – “kommunistideks” ja “eestlasteks”. Nii näiteks nimetatakse „neid” tervikuna “koletiseks”, “nende” esindajaid aga „käsilasteks”.

Kirjutatakse näiteks, et „ei saa ju ükski eestlane ennast naeruvääristamata öelda, et ta pooldab okupatsioonivõimu käsilast“ ja “Kui me saame punase Rüütli asemel lääneliku sotsiaaldemokraadist Ilvese, kas siis on koletisel pea lõpuks maha raiutud ja suur idee leitud? (EPL 42)

Kuna nii „punaste“ kui „eestlaste“ kategooriad on väga üldised, siis annab nendega läbi viia väga huvitavat tähenduste-mängu. Inimestele väärtuste andmiseks (st tähenduse loomiseks) kasutatakse ära seda ala, kus need kaks kategooriat omavahel kattuvad – st seda osa mõtteskeemist, kus eestlane saab olla ühtlasi ka kommunist.

Nii näiteks naeruvääristab Urmas Vadi väliseestlaste arvamuse Mats Traadist. Ta ütleb, et „näiteks ei saa [väliseestlastele] esitada Mats Traadi luulet, sest Mats Traat on ju kommunist, ta on ju elanud Nõukogude võimu ajal.“ (EPL 31)

Samasugune paigutamise-võitlus toimus presidendivalimiste ajal ka Arnold Rüütliga.

5.8.4 Nõukogude aeg ja Arnold Rüütel

Minu uurimine näitab, et peavad paika ühes Eesti Päevalehe pealkirjas välja pakutud „Arnold Rüütel on stagnatsiooni sümbol“ (EPL, 19. september, Külli-Riin Tigasson).

Kõige lihtsamate assotsiatsioonide tasandil seostus Arnold Rüütel nõukogude ajaga vaatlusalusel kuul sagedamini kui näiteks Lenin või Stalin.

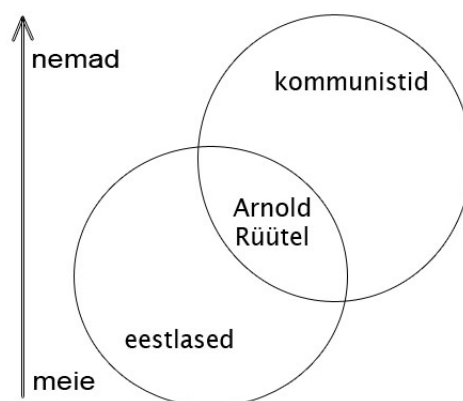
Kolmeteistkümnest presidendivalimiste artiklist on Eesti Päevalehes kitsamalt Arnold Rüütliga seotud viis (EPL 16, EPL 20, EPL 42, EPL 57, EPL 70). Postimehest lisandub sellesse nimekirja veel kaks artiklit (PM 27, PM 33).

Seoseid pole raske leida ka visuaalsel tasandil, nagu näidatud ka eelpool “Nõukogude aja visuaalsete representatsioonide” peatükis (5.5).

Rüütli ja Nõukogude aja seose ilmestamiseks tuleb siia kõrvale lisada, et Toomas Hendrik Ilvese nime “Nõukogude” läheduses õieti ei mainitudki. Kui seda tehti, siis just selleks, et teda vastandada Arnold Rüütli ja seega ka Nõukogude ajale.

Toomas Hendrik Ilvese hääle esineb ajaleheveergudel vaid selleks, et jumalikult positsioonilt kommenteerida seda, mida Rüütel on teinud ja kuidas meedia seda kajastab. (Ilves: “Rüütli kandideerimine osatab valusasti neid, kellele said Nõukogude süsteemi ajal osaks repressioonid ja kannatused”, EPL 20).

Nüüd peame tagasi tulema selle “punased vs eestlased” vastanduse juurde, millest eelpool oli juttu. Kui Arnold Rüütel paigutatakse sellel teljel kommunistide poolele, siis tähendab see ühtlasi, et ta arvatakse välja „meie“ hulgast ja viiakse „nende“ sekka.

JOONIS 3. “Eestlaste” ja “kommunistide” piiride hägususe tõttu saab Arnold Rüütli paigutada nii “meie” kui “nende” hulka.

Lause tasandil tuleb see väga ilmekalt välja näiteks Eerik-Niiles Krossi artiklis „Albert ja Arnold“: „Tuletagem Rüütli meelde, et keskkomitee büroo ei pidanud arutelusid, vaid istungeid, ja võttis vastu otsuseid, millest ei käinud ENSV-s üle ühegi muu organi käsk või keeld.“ (EPL 16)

Artiklis pole täpsustatud, kes on see “meie”, kelle nimel Kross kirjutab.

Peab siiski lisama, et tsitaatide abil püüti septembris Rüütlit uuesti “punaste” hulgast välja arvata. Nii ütles näiteks tsiteeritakse Jaan Kaplinski 19. septembri Eesti Päevalehes: „Nõukogude-aegses nomenklatuuris oli palju väga erinevaid inimesi – kas või okupatsioonivägede sõjaväenomenklatuurist tuli Dudajev, kes tegi Eestile väga palju head. Asi on liiga keeruline, et kasutada šabloone. Nii esindas Rüütelgi omaaegset põllumajandusnomenklatuuri, kes ei olnud mingil juhul kommunistid, vaid rahvuslased määral, mil see võimalik oli. Nimetada neid punasteks on naiivne.” (“Arnold Rüütel – stagnatsiooni sümbol või argirituaalide president”, 19. september 2006, EPL).

5.8.5 Nõukogude Liit ja demokraatia-küsimus päevalehtedes 2006. a septembris

Nõukogude Liitu käsitletakse artiklites kui totalitaarset riiki. Ja totalitarism on otsene vastand demokraatiale ehk anti-demokraatia. Selle opositsiooni juurde tuleb veel lisada, et “meie” esindab demokraatiat. Nende kolme mõiste triaadile (Nõukogude Liit/Eesti, totalitarism/demokraatia, nemad/meie) oli üles ehitatud suur osa presidendivalimistega seotud debatist. (Teiste teemade puhul neid märksõnu koos me ei leia).

Märkimisväärne on see, et selle seose abil püüdsid presidendivalimistel oma valikuid õigustada mõlema presidendikandidaadi toetajad.

Nii toob rahvaliitlane Jaak Allik 1. septembri Postimehes järgmise meenutuse:

“/--/ kui Sirje Endre oli 1969. aastal Tartu Ülikooli komsomolisekretär, korraldasime ülikooli uute komsomolijuhtide valimised mitme kandidaadi vahel. Trükkisime ajalehes nende kandidaatide pildid ja programmid./--/

Meie vastased teadsid, kus asub totalitarismi Achilleuse kand. 7--/ Just sellest – vaba valiku olemasolust – algabki demokraatia. “ (PM 4)

Kolm päeva hiljem kasutab Jaak Allik “Nõukogude Liidu” ja “anti-demokraatia” mõisteid sünonüümidenä juba ilma, et täiendavat selgitust vaja oleks. Teda tsiteeritakse:

“Kas teid [Tiina Taltsi] oleks rahuldanud see, kui erakondade tagatoa kitsas kokkulepe oleks õnnestunud ning Riigikogu oleks hääletanud ainsa kandidaadi (rahva ja erakondade selja taga kokkulepitud) presidendiks? See oleks ju olnud täielik Nõukogude Liit ja lipu muutus. Õnneks nii ei läinud ja 347 inimest ning kaks kandidaati on siiski demokraatlikum kui 101 valijat ja üks kandidaat.” (PM 9)

“Vastasleer” kasutab neid samu allajoonitud märksõnu ja jõuab hoopis teistele järeldustele.

1. septembri Postimehe online-intervjuus peab Marju Lauristin Ilvese-vastaste käitumist eademokraatlikuks ja totalitaristlikuks. (“Demokraatia olemus ongi selles, et reeglid on teada, ehkki tulemus võib olla ebameeldiv või ootamatu. Totalitarismi puhul on tulemus teada, reegleid võib aga ülalt antud käsu korras suvaliselt muuta.”, PM online, 1. september 2006)

Vastulausena esitab Aadu Must 7. septembri Postimehes oma essee “Õigus parteilisele tõele”, milles ta nimetab Lauristini süüdistusi demagoogiaks. Aadu Must näitab, kuidas kõik parteid on käitunud sarnasel viisil – iseasi, kas siis samal viisil anti-demokraatlikult või mitte.(PM 15)

Sellisele demagoogia-süüdistusele järgnes Ilvese toetajatelt omakorda süüdistus demagoogias. Rait Maruste kirjutab: „Väita, et riigikogus valimistel ei saanud osaleda, sest seal oli ebademokraatlikult ainult üks kandidaat üles seatud, on räige demagoogia, sest puudusid igasugused takistused oma kandidaat või kandidaadid üles seada.“ (PM 17)

Lisaks kahele nimetatud poliitilisele plokile võtavad samal teemal lehtedes sõna veel nõ kõrvaltvaatajad. 1. septembril näitab näiteks Evi Arujärv, kuivõrd ekslikud on mõlemad pooled: „Ei ole too demokraatia midagi enam kui juriidilistel regulatsioonidel püsiv masinavärk, mis teenib huvigruppide võimuvõitlust.“ (EPL 2).

5.9 TULEMUSTE KOKKUVÕTE

Käesoleva töö jaoks läbi viidud uurimus näitab, et Nõukogude aeg ja sellega seotud mõisted olid 2006. a septembris ajakirjandustekstides (endiselt) aktuaalsed.

Seejuures ei olnud need mõisted seotud kindlate teemade, rubriikide ega žanritega, vaid neid leidub kõikjal – juhtkirjades, uudistest, arvamislugudes, lugejakirjades jne. Nõukogude mõistete esinemine polnud seotud ka artikli pikkusega (st ka üldistusastmega) ega artikli paigutusega lehes.

Kõige rohkem viidati 2006. aasta septembris Nõukogude ajale teemadel, mis olid seotud presidendivalimisitega ja Pronksõduri-küsimusega.

Kui võrrelda nende mõistete esinemist Eesti Päevalehes ja Postimehes, siis selgub, et Eesti Päevalehes representeerus Nõukogude aeg märksa rohkem faktikesksetes žanrites nagu uudised ja *feature*-lood. Postimehes aga domineerivad Nõukogude diskursuse mõisted arvamuslikes artiklites.

Uurimus tõestas, et Nõukogude aega käsitletakse tihti kui tervikut. Samal ajal viidatakse aga teistes tekstides väga konkreetsetele Nõukogude aja aspektidele või alaperioodidele.

Käesolevas töös on toodud välja põhimüüdid ja -narratiivid, mille kaudu Nõukogude aega kirjeldatakse. Nii näiteks vastandatakse Nõukogude Liitu Läänele ja USAle. Täna Venemaad kirjeldatakse aga kui Nõukogude Liidu mantlipärijat, kes samavõrra agressiivne ja imperialistlike kavatsustega.

Samuti on kesksel kohal jutustus Nõukogude sõdurist, kes okupeeris viiekümneks aastaks Eesti. Selle müüdi järgi on eestlased alati olnud teiste rahvaste juhtida ja käsutada, jäädes ise ünsa passiivseks inimgrupiks. Töös on välja toodud, kuidas seda narratiivi korratakse pidevalt nii sõnalises tekstis kui motiividenähtudel. Nõukogude sõdurite kujutist kasutatakse lehtedes kui “okupantide” sümbolit.

Analüüs selgitas ka, kuidas on arenenud ja tekkinud müüt, mille aluseks on peaminister Andrus Ansipi välja öeldud sõnad, et Pronksmehe monument on okupatsiooni sümbol.

Kui üheltpoolt näitas uurimus, et Nõukogude ajaga seotud mõisted on laialdaselt kasutusel, siis teisalt näitas see ka seda, kuivõrd erinevaid tähendusi võib nendele mõistetele omistada. Kokkuleppeliselt tähistab Nõukogude aeg “neid”, samas aga pole päris üheselt piiritletud “meie”, kellele need “nemad” vastanduvad.

Selle vastanduse kaudu antakse Nõukogude ajale ja Nõukogude Liidule kokkuvõttes negatiivne hinnang. Äärmiselt negatiivne oli see hinnang arvamusartiklites, mis puudutasid kuu kaht põhiteemat (presidendivalimisi ja Pronksmeest).

Nendes kahes teemas kasutati Nõukogude aega kui sellist julgelt ka argumendina, mille abil oma seisukohti õigustada ja teiste omi halvustada. Seejuures presidendivalimiste debati juures kasutasid samu argumente kahe vastandliku kandidaadi toetajad.

Uurimise tulemustest on selgesti näha ka, kuidas ühe kandidaadi – Arnold Rüütli – isikut seostatakse ajalehetekstides Nõukogude ajaga. See seostamine käib nii hinnanguliselt kui puht visuaalsel ja kujunduslikul teel. Nii võib Arnold Rüütli pidada ajalehes üheks Nõukogude aja ikooniks (või siis Nõukogude aega üheks Arnold Rüütli ikooniks).

Teise tähtsa ikoonina kasutatakse ajalehes Lenini nime ja kujutist. Seda leiab peaaegu igast lehenumbri. Vähemtähtsatena esinevad ka Gorbatšov ja Stalin. Töö näitab ja kirjeldab, kuidas kõigi nende kolme mehe *imagod* teineteisest erinevad.

Tekstianalüüs näitab, kuidas Stalini nimi on endiselt seotud eestlaste ajalookäsitlusega. Näiteks Stalini surm on tähtis orientiir ajalooteljel.

Fotode analüüs näitas, et põhiosas järgitakse Nõukogude aja visualiseerimisel samu printsiipe, millega illustreeritakse ajalooõpikuidki. Kasutatakse Nõukogude Liidu riigisümboleid, sõdureid Eestis ja Nõukogude ajal rajatud hooneid. Suuremad erinevused ilmnevad päevakajaliselt kõige tähtsamatel teemadel – septembris presidendivalimiste ja Pronksõduri juures.

6. DISKUSSIOON

Uurides ühe kuu ajalehti, püüdsin ma enda jaoks piltlikult öeldes peatada aja. Soovisin septembrikuu artikleid uurida ilma, et ma liigselt laseksin end häirida tulevastest ja möödunud sündmustest.

Alustasin töö kirjutamist möödunud septembris ja tänaseks on sellest möödunud üle poole aasta. Selle poole aasta jooksul on toimunud Riigikogu valimised, asunud tööle uus valitsus, Tallinnast Tõnismäelt on ära viidud Pronksmehe monument ning neist sündmustest ajendatuna on Eestis toimunud ka iseseisvusaja suurimad rahvarahutused. Lisaks on need pool aastat kõiki oma ametikohuseid täitnud Eesti uus president, kelle valimisdebatile ma oma töös suure osa pühendasin.

Paratamatult on kõik need sündmused mind mõjutanud ning seeläbi jätnud ka minu töösse jälje. Diskursuseanalüüs on võrdlemisi subjektiivne uurimismeetod ja seda subjektiivsust palun ma kõigil ka seda tööd lugedes arvesse võtta.

6.1 AJALOONARRATIIVID AJALEHTEDES

Käesolev uurimus tõestas, kuivõrd elujõulised on ajalehe-tekstides erinevad müüdid. Veelgi kitsamalt käsitlesin artiklites esinevaid müütilisi jutustusi, mille kirjeldamiseks võtsin kasutusele eraldi termini „narratiiv“.

Selgus, et ajaleheartiklid näevad ajalugu üldjuhul samast vaatevinklist ja samade „relvadega” nagu ajalooõpikutki. (Viimaste aastate ajalooõpikutest on lühireferaad esitatud käesoleva töö Lisas 5).

Nii leheartiklites kui viimaste ajalooõpikuis räägitakse üldjuhul samadest kuupäevadest, kasutatakse sarnaseid fotosid, sümboleid (vapid), jäetakse aga kõrvale alternatiivsed käsitlused. Teisisõnu – ajalehetekstid kordavad ajalooõpikute narratiive. Eriti selged on paralleelid õpikute ja ajalehtede just visuaalse poole osas.

Silmatorikavateks kokkulangevusteks on näiteks jutustuste, faktide ja fotode (!) paketid sellest, kuidas punaarmeelehed tulid üle piiri ja okupeerisid Eesti. Järgnenud viiekümneaastast perioodi kirjeldatakse jätkuvalt läbi Nõukogude sõdurite Eestisse saabumise. Samuti kirjeldatakse Venemaad (ja endist Nõukogude Venemaad) kui agressiivset vaenlast, kes vastandub passiivsele Eestile. Taasiseseisvumisele eelnenud perioodist räägitakse aga sellest, kuidas kogu rahvas ennast vabaks laulab. Selliseid näiteid leidub veel, nagu on vastavas peatükis välja toodud (ptk 5.2 „Nõukogude aja narratiivid“).

Iseenesest ei ole väljakujunenud „ühine ajalugu” ju halb, aidates lugejal kiiremini tekste mõista ja inimestel end ühiskonnas turvalisemana tunda. Selliste info-pakettide viga on aga see, et nad esitavad ajalugu n-ö teisesel kujul – nendes on oluline väärtustamine-õigustamine, mis vaikib maha sobimatuid fakte.

Nii näiteks on tabuteemadeks eestlaste osalemine nii natsi-Saksamaa kui ka Nõukogude Venemaa (ja hilisema Nõukogude Liidu) armees ja riigiaparaadis. Esimesest neist ei räägitagi, teisest püütakse retooriliste vahenditega igal viisil distantseeruda.

Lisaks faktide mahavaikimisele saab neid esitada endale meelepärasel viisil, kasutades teadaolevaid demagoogia ja retoorika vahendeid. Nii on artiklites näidatud Teise maailmasõja sündmusi kui Eesti okupeerimist, kasutades selleks viiteid asjaolule, et 1944. aastal lehis enne punalipu heiskamist Toompeal sini-must-valge. Loomulikult seotakse selliste teemade juures Eesti kõigi eestlastega („meiega”), unustades selleks puhuks näiteks nn teise-Eesti kategooria või eestlastest kommunistid.

Kõik väljatoodud narratiivid esinevad eeskätt just suure üldistusastmega teksides. Üksikutes ajaloo- ja arvamusedartiklites, kus käsitletakse mõnd teemat väga sügavuti, hakkavad nende müütide piirid ka kahvatuma. Ometi ei jõua ükski katse müüdi lammutamiseni. Pigem vastupidi – huvitava paradoksina ilmuvad selliste, kahtlemist-võimaldavate artiklite kõrval pildid, mis nn *mainstream*-narratiive jõuliselt rõhutavad.

Selliste narratiivi üheks ohtlikumaks osaks on see, et neid esitatakse tõe-diskursusest lähtuvalt – neid esitataksegi kui lõplikku tõe. Kui ühiskondlikus debatis kehtib *status quo*, kus on lubatud korrata vaid domineerivat kultuurikorda ega ole kohta teistele ajaloofaktidele, siis tähendab see tegeliku tõe ignoreerimist ja sulgumist mütoloogilisse maailmasse. Lõppkokkuvõttes viib selline

tee düsfunktsionaalse ühiskonna poole, kus „vaba arutluse” sildi all esitatakse tegelikult vaid samu fakte ja argumente.

Nagu käesoleva tulemused hästi näitavad, ei puuduta selline faktide valikulisus ainult seda, kuidas me mõistame minevikku, vaid märksa tähtsam on see, kuidas me mõistame tänast ja homset päeva.

Nõukogude ajaga seotud argumente kasutati jõuliselt septembrikuu peamise teema juures, ja ma ei näe põhjust, miks need argumendid peaks vähenema tulevikus.

Hoopis vastupidi – ma ennustan, et sarnaseid argumente kasutatakse ka edaspidi. Ja need argumendid hakkavad minevikku esitama üha must-valgemalt, muutudes argumentideks iseeneses ja kaugenedes ajaloolise tõe mitmekesisusest.

6.2 PRESIDENDIVALIMISED

Vaatlev uurimus näitas, mismoodi viimaste presidendivalimiste ajal seostasid kaks üleriigilist päevalehte ühe presidendikandidaadi väga tugevalt Nõukogude diskursusega. Oletan, et selliste assotsiatsioonide rõhutamisel oli üks põhjus ja eesmärk – soov toetada pigem teist kandidaati.

Miks Nõukogude aeg nii jõuliselt poliitilisse debatti toodi, sellele annab töö väga selge vastuse – Nõukogude aeg on poliitilistes arvamusartiklites kurjuse kehaastus. Selle argumendi saab alati kasutusele võtta, kui on vaja näidata midagi negatiivses valguses, ilma, et peaks selle negatiivsuse põhjuseid pikemalt lahti kirjutama. Arnold Rüütli ja Nõukogude aja assotsiatsioon oli seda tugevam, et seda sai must-valgelt vastandada Toomans Hendrik Ilvese kandidatuuriga, mis faktiliselt kuidagi Nõukogude diskursusega seotud ei olnud.

Kust sellised assotsiatsioonid alguse said, millistel asjaoludel ja kelle abil nad niivõrd domineerivateks muutusid, selle kohta saan teha ainult oletusi.

Paraku polnud selle töö kirjutamise ajal minu käsutuses uurimusi, mis oleks analüüsinud presidendikandidaatide PR-tööd. Samuti polnud mul andmeid selle kohta, kui palju kahe ajalehe ajakirjanikud ise üht või teist kandidaati pooldasid. Võimalik, et selliste assotsiatsioonide rõhutamine toimetuste poolt oli teadlik, tahtlik ja järjekindel viis, kuidas mõjutada lugejate, eriti aga

valijameeste hinnanguid. Võib aga ka olla, et ajakirjanikud olid ise mõjutatavad, kes ilma kriitikameeleta selle seose võimalolijate ja Ilvese pooldajate survele omaks võtsid. Kõige tõenäolisem on muidugi segu kahest variandist.

Usun selle seose omaksvõtmisel oma rolli mängivat ka asjaolu, et Rütli-diskursusega seoti Savisaare-diskursus, Rütlist tehti nõ Keskerakonna (Edgar Savisaare kehasuses) kandidaat. Nii ei oponeerinud ajakirjanikud mitte ainult Rütli (ja Nõukogude ajale), vaid vanast harjumusest juba Keskerakonnale. Minu töö paraku selliseks selgituseks mingit alust ei anna, kuivõrd Savisaare nimi artiklites esile ei kerkinud.

Sõltumata Savisaarest, tundub mulle aga siiski, et nende kahe eesti ajalehe autorid tegid vea, pidades nõukogude-aegsust Arnold Rütli isiku põhiomaduseks. See seos on loomulik nende kahe ajalehe artiklites, pole aga ilmselt nii üks-üheselt aktsepteeritud ühiskonna ja valijameeste poolt. Teine eksimise ring oli seotud juba „Nõukogude aja“ hinnangulise väärtusega, mille järgi üks ajastu on ühemõtteliselt negatiivne. Tõenäoliselt hindavad inimesed ajalugu märksa laiemal skaalal kui hea-halb.

Kui see nii ei oleks, siis ei oskaks ma seletada, miks Arnold Rütli toimetasid valimistel ligi pooled (162) valijameestest.

See fakt iseenest näitab minu jaoks teatavat lõhet nende kahe ajalehe ja lugejate meelsuse vahel (eeldades, et valijamehed loevad ka neid ajalehti). Seega jääb järgmistel uurijatel küsida, millise ühiskonna osa poliitilisi seisukohti esindavad ja millise oma jätavad esindamata nende ajalehtede toimetused.

Samuti tuleb meil küsida, millisesse situatsiooni asetatune tunnevad end need inimesed, kelle seisukohad päevalehtedes (ja meedias laiemalt) edastatuga ei kattu.

6.3 PRONKSSÕDURI KÜSIMUS

Käesolevas töös olen pisut uurinud Pronkssõduri märgi semioosi, ometi moodustab see kogu töös pigem ühe kõrvalepõike. Üheks suuremaks järelduseks, mida võib Pronkssõduri küsimuses selle uurimuse põhjal teha, on see, et kahe päevalehe artiklite (ja ilmselt ka Eesti eesti kogukonna) vaikimisi eelduseks oli septembrikuus müüt „Pronkssõdur on okupatsiooni sümbol“.

Paradoksaalsel moel esitasid erinevad artiklid septembrikuus sellele väitele justkui appelatsiooni. Samas oli artiklite kriitika nõrk ega pakkunud välja uut märgilist süsteemi. Seetõttu taastasid artiklid juba loodud diskursiivse korra.

Oletan, et see väide („Pronkssõdur on okupatsiooni sümbol“) on algselt vaid ühe kitsa inimgrupi väide, mis semioosiprotsessi käigus võttis ühiskondlikus teadvuses domineeriva rolli. Sellisel semioosiprotsessil on kaks äärgmiselt ohtlikku aspekti, millest mõlemad on koondatavad märgusõna alla manipulatsioon.

Esimene neist puudutab teemaderingi sellest, kuidas üks selline väide dogmaks muutub ja „puutumatus“ saavutab – see on küsimus võimuteoreetikutele ja -kriitikutele.

Teine pool sellest küsimusest puudutab aga seda, et mis saab edasi. Kui sellist semioosiprotsessi mitte teadvustada, on oht, et seda domineerivat väidet hakkavadki ainuvõimalikuks tõeks pidama nii ajakirjanikud kui lehelugejad.

Suletud süsteemis ei ole sellisest dogma üldisest tunnustamisest probleemi, küll aga tekib probleem niipea, kui püütakse luua dialoogi kellegagi, kes jääb sellest süsteemist väljapoole ega usu selle tõe paikapidavusse. Ma julgen oletada, et midagi sellist juhtuski lõpuks Pronkssõduriga – üksühene seostumine okupatsiooniga pärines võimalolijailt ja see võeti üsna passiivselt omaks eestikeelse meedia ja seejärel eestikeelse meediatarbija poolt. Samas ei leidnud see sõnum aga kohta venekeelse emakeelega inimeste maailmas.

See küsimus nõuaks kindlasti põhjalikumat analüüsi, kui käesolev töö seda võimaldab. Selleks

tuleks uurida artikleid tunduvalt pikema aja jooksul ning kindlasti võrrelda Pronkssõduri representatsiooni erinevates väljaannetes. Veelgi parem, kui õnnestuks uurida Pronkssõduri tähendust väljaspool meediatekste. See tähendab, et tuleks uurida, mida inimesed *tegelikult* sellest skulptuurist mõtlesid ja mõtlevad.

Eraldi võiks uurida juba lauset „Pronkssõdur on okupatsiooni sümbol“. Nagu näitas siinne uurimus, määras see lause septembrikuus suurel määral seda, *kuidas* Pronkssõdurist neis kahes ajalehes räägiti.

Pronkssõduri küsimust tuleks kindlasti vaadelda ka kõrvutatuna Lihula monumendiga. Need kaks monumendi olid septembris tähenduslikult teineteisega tugevalt seotud. Hiljem on suuremaid paralleele tõmbama hakatud teatavasti teiste monumentidega.

6.4 PÕLVKONDADE KONFLIKT

Nõukogude aega representeerivate ajaleheartiklite juures tekib küsimus, kuidas mõistavad neid tekste erinevas vanuses inimesed. On üsna loogiline, et ettekujutus Nõukogude diskursusest erineb väga palju näiteks seitsmekümne-, neljakümneviie- ja kahekümne-aastaste inimeste hulgas. Esimesed neist mäletavad oma isiklikust kogemusest okupatsiooniperioodi algust, teised ehk „sügavat nõukaaega“. Mida nooremate inimestega tegu, seda rohkem sõltub nende teadmistepagas sellest, mida nad on kuulnud või lugenud. Neil puudub varasemate ajaperioodidega isiklik kogemus.

Sellel küsimuste ringil on kaks tahku. Ühelt poolt tuleb meil küsida, et millise mulje need tekstid Nõukogude ajast noortele loovad (seejuures ei ole küsimus ainult konkreetsetes ajalehetekstides, vaid tekstides kõige laiemas käsitluses – ka ajalooõpikutes, suulises vestluses jne).

Hoopis huvitavam küsimus on aga see, kuidas noor põlvkond hakkab end nende tekstide kõrvale asetama. Kui seniajani võtsid suuremast otsustamiseprotsessist osa eelkõige need, kel omal Nõukogude ajaga isiklik suhe, siis nüüdseks on täiskasvanuks kasvanud ka need, kel see suhe puudub. Aasta aastalt hakkab nii ühiskonnas tervikuna kui riigi poliitikas suurem roll kanduma

nooremate kätte.

Tekstilises tegelikkuses tähendab see seda, et Nõukogude aja kirjeldustes väheneb aina enam isikliku ajaloo (mälestuste) osakaal ja need tõrjub välja ühiskondlik ajalookäsitlus.

Tuues jällegi näiteks aprilli rahutused Tallinnas, võime tõdeda, et see noor põlvkond on juba täna valmis ajaloo-küsimuste nimel (või siis nende varjus) organiseeruma ja end reaalselt tänavatel näitama. Kuivõrd tõsiselt rahutustes osalejad Nõukogude aega suhtuvad, seda saab aga selgitada vaid vastava uurimusega.

6.5 „MEIE“ ja „NENDE“ konflikt

Põlvkondade-vahelise konflikt on aga vaid üheks osaks suuremast märgisüsteemide konfliktist, mis moodustavad „meie“ ja „nemad“.

Minu oletuse järgi moodustavad mõlema päevalehe „meie“ n-ö vanem põlvkond. Sellest „meiest“ ei jää välja aga mitte ainuüksi noored, vaid ka kõik inimesed, kel „keskmisest eestlasest“ pisut erinevam kultuuritaust või tõekspidamised.

Selline „meie“-„nemad“ jaotumise uurimine on nii ühiskonna- kui kommunikatsiooniteaduste seisukohalt äärmiselt oluline.

Lehelugeja seisukohalt määrab „meie“ ja „nende“ kategooriate kasutamine ära selle, milliseid sõnumeid edastatakse (või eelistatakse edastada). Nende kategooriate tajumine omakorad aga tingib selle, kuidas neid sõnumeid vastu võetakse. Kui lugejal on soov „meie“ hulka kuuluda, siis püüab ta aktsepteerida ka neid tekste, millega ta muidu ehk sajabrotsendiliselt nõus ei oleks. Kui lugeja tajub end täielikult „meie“ hulgast välja jäetuna, siis jätavad nad seda kas väga kriitiliselt või jätavad üldse lugemata. Nii sõltub „meie“st see, kelleni ja kuidas sõnumid kohale jõuavad.

Mäng „meiega“ on niisiis väga keeruline suhetetsükkel lehe toimetuse (artiklite autorite) ja lugejate vahel. Kriitilise ja faktidesse avatult suhtuva toimetuse puhul peaks „meie“ piirid olema võimalikult avarad. Lõpuni nende piiridega kahtlemata minna ei saa. Lugejat tuleks aga sel juhul nendest „meie“ piiridest teavitada, et vähendada demagoogia ohtu.

Loodetavasti saab minu tööd kasutada edaspidi „meie“ ja „nende“ suhete uurimisel ajalehetekstide juures, sest kaugeltki ei piirdu see küsimus ainult „Nõukogude aja“ diskursusega.

Selle küsimusega tegelemiseks pakuks väga huvitavat materjali Pronks-sõduri teisaldamisega kaasnenud meediasõnumid. Puhkenud rahutuste ja paanika järel jagas meedia harvaesineva otsustavusega inimesi „meiks“ ja „nendeks“ – seejuures jaotuspiirid erinesid sõltuvalt väljaandest.

Viimase näite puhul tuleks lisaks ajalehtedele erilist tähelepanu pöörata aga operatiivsematele meediakanalitele – see on televisioonile ja raadiole, samuti aga ka online-uudisteportaalidele.

6.6 TÖÖ LAIENDAMINE JA VÕRDLUS-UURINGUD

Tööd planeerides oli mul soov kaasata analüüsi ka SL Õhtulehe artiklid. Need jäid aga kõrvale, kuna prooviuurimust läbi viies nägin, et juba kahe ajalehe põhjal koguneb materjali, mille läbitöötamine nõuab rohkem aega ja vaeva, kui bakalaureusetööks tarvis. Niisiis jätsin ma SL Õhtulehe kõrvale. Edasistes uurimustes on võimalik aga ka see päevaleht kaasata. Loomulikult ei pea seejuures kõrvutamisel piirduma SL Õhtulehega, vaid väljatöötatud meetodiga saab analüüsida ka teisi lehti ja ajakirju. Meetodi laiendamisel võib aga kaasata ka muud meediatekstdid – näiteks raadio ja televisiooni.

Ühiskondliku kommunikatsiooni seisukohalt oleks kõige tarvilikum läbi viia aga analoogne analüüs Eesti venekeelse meedia põhjal. Eeskätt võiks analüüsida Nõukogude aja representatsioone venekeelsetes päevalehtedes, laiemalt võib aga uurida kõiki meediakanaleid, mida Eesti venekeelne elanikkond tarbib. Sellise kõrvutava analüüsi tulemustest oleks kasu näiteks riiklikul tasandil kultuuridevaheliste konfliktide ennetamisel ja lahendamisel. Seega aitaks sellised tulemused viia tervema ühiskonna kujundamisele.

Laiemalt saaks sellise töö järeldusi kasutada aga igasugu kommunikatsiooni juures, mida püütakse suunata nii Eesti vene kui ka eestikeelsele elanikkonnale. Pean selle kommunikatsiooni all näiteks reklaami ja turustamist, aga ka näiteks teatrietendusi, filme ja kõike muud, kus kultuuriline tundlikkus väga oluline.

Käesoleva töö tulemusi saab võrrelda ka ajalises plaanis. See tähendab, et saab uurida „Nõukogude aja“ kui märgi semioosiprotsessi. Selleks tuleks käesoleva töö jaoks analüüsitud artikleid võrrelda varasematel aastatel ilmunud ajalehtega. Loodan, et sarnane uurimus viiakse läbi ka kümne või kahekümne aasta pärast. Sellise uurimuse tulemused võiks palju pakkuda semiootikutele, keda huvitab aja mõiste kujunemine.

Käesolev töö annab ehk võimaluse tulevikus vaadata tagasi tänasele päevale ja näha, milline oli eelmise septembri kokkuleppeline ettekujutus „tänapäevast“.

Käesolev töö uuris empiiriliselt ainult trüki ilmunud tekste. Oma töö olen ma aga esitanud nii, nagu esitaks need tekstid ühiskonda tervikuna. Kuivõrd paikapidavad on sellised oletused, seda saab näidata ainult edasine uurimus, mis hõlmab endas ka tekstide lugemise ja tõlgendamise protsessi.

Näiteks ei saa aga öelda, millisel kujul ja kuivõrd aktsepteeritud on need müüdid ühiskonnas üldisemalt. On võimalik, et need kuuluvad just samal kujul valdava osa eesti elanikkonna mõttemaailmasse. Rohkem usun ma aga varianti, et neis lehtedes ilmunud müüdid ongi omasel vaid sellele kitsale lehe-kontekstile. Põnev oleks uurida, kellele ja kuidas need tekstid mõjusid.

Nende asjaolude selgitamisel oleks suur väärtus, kui meid näiteks huvitab, kuidas septembrikuus loodud meediatekstid mõjutasid seda, kes valiti Eesti presidendiks.

7. KOKKUVÕTE / SUMMARY

7.1 „Nõukogude aja representatsioon Eesti Päevalehes ja Postimehes (septembris 2006)“

Käesolev töö kuulub meediasemiootika uurimistraditsiooni ja keskendub märkide semioosile kommunikatsiooniprotsessis. Töö uurib, milline on „Nõukogude aja“ tähendus eesti päevalehtedes.

Selleks viidi läbi vaatlev uurimus 2006. aasta septembrikuu Postimehe ja Eesti Päevalehe artiklite põhjal. Töö käigus analüüsiti kokku 136 ajalehtede paberväljaannetes ilmunud artiklit, milles sisaldus ükski vorm sõnast „nõukogude“. Analüüsi läbiviimiseks kasutati meetodit, mis on kombineeritud kontentanalüüsist ja diskursuse analüüsist. Analüüs hõlmas nii Nõukogude aja representatsioonide sõnalist kui visuaalset osa.

Töö toob välja põhimüüdid (narratiivid), mille abil konstrueeritakse ajalehetekstides kujutlust Nõukogude ajast. Samuti on tehtud oletusi nende müütide tekkemehhanismide kohta.

Uurimus näitab, et Nõukogude diskursuse mõisted esinevad lehtedes läbivalt, mitte ei ole seotud kindlate teemadega, autorite või žanritega. Selgub, et Nõukogude ajast räägitakse eelkõige negatiivses valguses. Selline hinnang on selgelt ühepoolne päevapoliitiliste teemade juures.

2006. aasta septembris olid nendeks teemadeks presidendivalimised ja nn Pronskmehe-küsimus. Analüüs selgitab, kuidas esimene neist teemadest seostab Nõukogude aja mõistetepaariga „demokraatia“-„totalitarism“ ja teine märksõnaga „okupatsioon“. Presidendivalimiste abil on näidatud ka, kuidas argumendina kasutatakse Nõukogude aega vastandlike eesmärkide saavutamiseks.

„Nõukogude aja representatsioon Eesti Päevalehes ja Postimehes“ on Urmas Reisbergi bakalaureusetöö Tartu Ülikooli ajakirjanduserialal.

7.2 „Representation of Soviet times in two Estonian newspapers (Estonian Daily and Postman) in September 2006“

This bachelor's thesis studies how Soviet times are represented in Estonian newspapers.

It is based on observational research that analysed 136 articles in Estonian Daily and Postman in September 2006. These articles had to contain any form of a word „nõukogude“ („soviet“).

For this thesis a combined method of content analysis and discourse analysis were developed. Both textual and visual representations of Soviet times were analysed.

The research found out that Soviet discourse pervades everywhere in the newspapers and that it is not bound with certain topics, authors or genres. Soviet times can be represented as a homogenous whole but also as a heterogeneous with controversial aspects.

This research shows which myths (and narratives) are used in newspapers to construct the concept of „Soviet times“. For example a mythological story of a Soviet soldier who occupied Estonia appears in different forms. This thesis also describes and explains Estonian self-identity as being passive folks who have always been ruled by other nations.

Research shows how these myths are repeated. Sometimes this repetition is done by gainsaying the mainstream-myth with alternative myths. As an example, a myth „Bronze-Soldier is the symbol of occupation“ is used.

In most, but not all cases Soviet times in newspapers are presented as something negative. It is important to note that negative attitude is a rule within the main political topics. In September 2006 these topics were elections of Estonian president and the so-called ‘Bronze-soldier issue’.

These topics relate „Soviet times“ to different keywords. At the elections debate „Soviet times” was associated with „democracy“ and „totalitarianism“, at the Bronze-soldier topic it was associated with „occupation“.

In both of these cases Soviet times and Soviet Union are used as opposites to „us“. Using presidential elections as an example, it is shown how the opposition to Soviet times is used by the advocates of the two candidates.

Viidatud kirjandus

- ESTA: Eesti statistika aastaraamat (2006). Toimetanud Sven Maanso. Tallinn.
- EKS: Eesti kirjakeele sagedussõnastik (2002). Kaalep, H.-J. & Muischnek, K. Tartu.
- ÕS: Eesti keele sõnaraamat (1999). Eesti Keele Instituut. Tallinn 2003.
- Adamson, A. & Karjahärm, T. (2004) Eesti ajalugu gümnaasiumile. Tallinn: Argo.
- Adamson, A. & Valdmaa, S. (1999) Eesti ajalugu gümnaasiumile. Tallinn: Koolibri.
- Barthes, Roland (2004). „Mütoloogiad“. Tõlkinud Mirjam Lepikult ja Ott Ojamaa. Tallinn: kirjastus Varrak. Originaal: Roland Barthes „Mythologies“. Paris, Éditions du Seuil (1957) 1970.
- Bell, P. (2001). Content analysis of visual images. In T. van Leeuwen & C. Jewitt (eds.), Handbook of Visual Analysis (pp.10-34). London: Sage.
- Deely, J. (2005). Semiootika alused. Tõlkinud Lindström, K. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Fairclough, Norman.(1989). Critical discourse analysis in practise: description. In „Language and Power“. London, New York: Longman, 109-39
- Foucault, M. (2005a). Teadmiste arheoloogia. Originaal: L'archéologie du savoir. Tõlkija: Kaja Sisask. Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Foucault, M. (2005b). Diskursuse kord. Tõlkinud: Marek Tamm. Tallinn, Varrak.
- Hall, S. (1997). Representation: Cultural representations and singifying practices. London: Sage.
- Hess, Beth B. & Markson, Elizabeth W. & Stein, Peter J. (2000). Sotsioloogia. Tõlkinud Jaan Soontak ja Mait Mürsepp. Tallinn. Originaali tiitel: „Sociology“. Fourth editstion, 1993 update. Macmillan Publishing Company, New York.
- Kõnno, A. (2003) Massidele vahendatud kommunikatsiooni semiootika: pealiini mitmekesisuse mõõdetavus. Magistritöö. Tartu Ülikooli semiootika osakond.
- Laur, M. & Pajur, A. & Tannberg, T. (1997) Eesti ajalugu II. Tallinn: Avita.
- Lotman, J. (1990). Kultuurisemiootika. Tallinn: Olion.
- Lotman, J. (1992). Kultuur ja plahvatus. Toimetanud Pruul, K. Tallinn: Varrak.
- Novitsškova, J. (2005) Strategii ideologitšeskovo ubeždenija v illjustratsijah k utšebnikom istorii Brežnevskoi epohi. Seminaritöö. Tartu Ülikool.

- Tischer, S. (2000) Content Analysis. in „Methods of Text and Discourse Analysis“. London: Sage. 55-73.
- Tonkiss, Fran (1998). Analysing Discourse, in: Seal, Clive (Hrsg.): Research in Society and Culture, London, 245-260.
- Võõrsõnastik (1999). Tallinn, kirjastus Tea.

LISAD

LISA 1. Online-otsingumootoriga leitud artiklite nimekiri

LISA 2. Kodeeritud artiklite nimekiri

LISA 3. Kodeerimisjuhend

LISA 4. Täidetud kodeerimistabel

LISA 5. Nõukogude aeg õpikutes (lühireferaad)